ВІКТОР ГЮГО

ТОРКВЕМАДА

ДРАМА

ЧАСТИНА ПЕРША

ВІД ЧЕНЦЯ ДО ПАПИ

ДІЙОВІ ОСОБИ:

Чернець Торквемада.
Дон Санчо де Салінас.
Донья Роса д'Ортес.
Хіль, маркіз де Фуентель.
Фердінанд, король.
Олександр IV, папа.
Франческо Паоланський.
Гучо, блазень.
Настоятель монастиря.
Єпископ Урхельський.
Ченці, солдати.

ДІЯ ПЕРША

IN PACE [1]

Прикордонні гори в Каталонії. Латеранський монастир ордену августинців.

Старе монастирське кладовище. Дико зарослий сад. Полудень у квітні. Сонце й квіти. Монастирський мур, високий, але дуже поруйнований. Величезний вилом ділить його надвоє аж до підмурка і веде в поле. Біля самого муру, що утворює прямий кут, стоїть надмогильний залізний хрест. Другий, дуже високий хрест, з золоченим містичним трикутником, височіє над мурованим ганком і над усім кладовищем. Спереду, на рівному місці, чотирикутний отвір, викладений пласким камінням, урівень з травою. Тут же поруч — довга плита для того, очевидно, щоб при потребі закласти отвір. В ньому видно перші щаблі вузьких кам'яних сходів, що спускаються в глибину склепу. Це — відкрита могила, видно її середину. Поруч лежить плита, щоб її закривати. При піднятті завіси на сцені — настоятель у рясі августинського ченця. В глибині сцени проходить мовчки старий чернець у домініканському вбранні. Він посувається поволі, преклоняючи коліна перед кожним хрестом, що трапляється йому на дорозі. і згодом зникає. Настоятель лишається сам.

СЦЕНА 1

Настоятель монастиря, згодом — невідомий чоловік. Настоятель — лисий, навколо голови в нього кружальце сивого волосся, борода — біла, ряса — з грубої шерстяної тканини. Він обводить поглядом монастирський мур і замислено блукає поміж могилами.

НАСТОЯТЕЛЬ

Мов пустка, монастир. Скрізь — терен,
хмиз...: так час,
Зрадливець давній той, святині всі у нас
Руйнує...
(Розглядає вилом у стіні.)
В вилом цей, всі обминувши грати,
Проліз би і чернець. Так, наче й мур
стояти
Вже відмовляється, немов його віки
Тяжкою втомою гнітять. Чи не такі,
На жаль, і наших прав пощерблені
скрижалі?
Давно в руках у нас посохли, геть зів'ялі,
Святого дерева зелені віти. Ні,
Стають і папи вже лінивi до борні.

[1] В мирі *(лат.)*.

Вже світські владарі і тут, немов у себе,
Панують. Мов орли своєю тінню в небі,
Нам сонце застують вони. Ні наших прав
Нема, ні святості уставів. Щоб не впав
На нас новий удар, все нижче й нижче спини
Свої ми гнемо. Ми не певні, що злочинні
Інтриги двору не обплутали й ченців.
Непевних нам велять виховувать князьків,
Дівчаток, хлопчиків — кого б то не припало,
Мабуть і покручів. Ми ж коримось.

(Зупиняється перед отвором склепу.)

Замало
Лишилось нам — судить лише самих себе.

(Знов починає розглядати мур.)

Стара будівля ця, як ми самі, слабе
Створіння, хилиться В крові Христос конає,
Ми ж бродим навмання у тьмі й ганьбі безкраїй.

Крізь вилом у стіні з'являється невідомий, закутаний у плащ і в капелюсі, насунутому на очі. Він зупиняється над купою руїн. Настоятель помічає його.

НАСТОЯТЕЛЬ

Йди, сину, відціля.

НЕВІДОМИЙ

Я не піду.

НАСТОЯТЕЛЬ

Іди!
Йди, грубіяне, геть. Тут цвинтар.

НЕВІДОМИЙ

Що ж? Сюди...

НАСТОЯТЕЛЬ

Тут монастир.

НЕВІДОМИЙ

Ну й що ж?

НАСТОЯТЕЛЬ

Вдень лиш ченці ходити
Тут можуть, а вночі — лиш саваном повиті
Померлих тіні. Хто б сюди не увійшов —
Пощади хай не жде: князям тут меч готов,
Мотузка — селюкам. То стережись, ледащо!
Поки не пізно — геть з моїх очей!

(Із сміхом і погордою.)

Хіба що
Ти сам король.

НЕВІДОМИЙ

Так, я король.

НАСТОЯТЕЛЬ

Король — ви?

НЕВІДОМИЙ

Так

Усі вважають.

НАСТОЯТЕЛЬ

Як це довести?

НЕВІДОМИЙ

Ось як.

(Подає знак.)

Крізь вилом муру з'являється озброєний загін. Король показує солдатам на настоятеля.

Повісити його.

Солдати входять крізь вилом і оточують настоятеля. З ними — маркіз де Фуентель і Гучо. Маркіз — сивобородий, у багатому алькантарському вбранні. Гучо — карлик, у чорному одязі, в шапці з бубонцями. В руках у нього два брязкальця, одне золоте з чоловічою фігуркою, друге — мідне — з фігуркою жінки.

СЦЕНА 2

Настоятель, король, маркіз де Фуентель, Гучо, королівський почет.

НАСТОЯТЕЛЬ

(Падаючи навколішки.)

Помилуй, володарю!

КОРОЛЬ

З умовою. Ти хто такий?

НАСТОЯТЕЛЬ

Я — пріор, царю.

КОРОЛЬ

Все, що тут діється, розкажеш ти мені, —
Тоді помилую. Впіймаю на брехні —
Повішу.

(Залишає настоятеля серед групи солдатів і підходить до маркіза де Фуентеля, що стоїть на першому плані сцени.)

Та почнім з молитви.

(Скидає з себе плащ, віддає його слузі, що стоїть за ним, і з'являється перед глядачами в звичайному алькантарському вбранні з грубим молитовником в руці. Кілька хвилин читає мовчки з молитовника. Тоді — звертаючись до маркіза.)

Так би й жити
Без королеви тут самому. Овдовіти
Було б ще краще. Я сміюсь.

ГУЧО

(Сидячи долі, держить свої брязкальця і, притулившись до краю однієї з могил, вбік.)

А плаче світ.

КОРОЛЬ

(До маркіза.)

Нам треба монастир оглянути як слід.
От слухай...

(Дає маркізові знак обійти з ним трохи вбік, до тієї якраз могили, за якою притулився Гучо.)

МАРКІЗ

Короля я слухаю.

ГУЧО

Одного
Я вітру слухаю, що лине зверх усього,
Що б не творили ви.

КОРОЛЬ

(До маркіза.)

З тобою б я хотів
Порадитись в речах таємних.

ГУЧО

(Вбік.)

Ба! Волів

І я б лиш їсти й спать.

МАРКІЗ

(До короля.)

Чи не прогнати Гучо?

КОРОЛЬ

Що тямить він!

(До Гучо.)

Ляж тут.

(Гучо зовсім скорчився за тінню короля. Король підходить до маркіза.)

Маркізе, я жагуче
Люблю жінок. Мені ти до вподоби тим,
Що не боявсь ганьби. Ще станеш і святим
Ти преподобником. Це теж нам до вподоби.
Лиш вірою життя покращати могло би,
Лише у ній душа омиється брудна.

(Хреститься.)

МАРКІЗ

Цей монастир од двох залежить влад, одна —
Кагор, а друга — Гент.

КОРОЛЬ

Чудовим інтриганом
Ти здавна був. Скільком жінкам — і непоганим! —
Ти, кажуть, зворушив огонь чуттів палких.
Невже ти був одним із пажів чарівних?
Можливо й так. Адже «Світанок лазуровий,
А день — хмурний». Не раз бувало це. Розмови
Цікаві й до мого палацу донеслись
Про пажа одного, що наче ним колись
Був саме ти. Скажи, тебе не називали
Колись Горвоною?

МАРКІЗ

Чого б це?

КОРОЛЬ

Щоб зухвалий
Зв'язок з принцесою хитріше приховать.

МАРКІЗ

Ніколи.

КОРОЛЬ

Сина ти зумів подарувать
Якомусь королю дурному. Та, можливо,
Це вигадки.

МАРКІЗ

Авжеж! Мені звання дали ви,—
Ну й заздрять.

КОРОЛЬ

Ба! Брехня чи правда то,— закон
Мій — бути вищим над усякий забобон,
Бо я — король. Твоє походження з лакеїв
Чи з блазнів, глибина нещирості твоєї,
Підлоти й низькості — до речі нам. Ніхто,
І ти, напевне, сам сказать не міг би — хто
Твій батько. В захваті я від густого гриму,
Що ти під ним сховавсь у всіх перед очима.
Морського ворона гніздо або кубло
Злих василісків — от від кого проросло
Твоє життя — сумне, принижене, тривожне,
Бурлацьке. В графи я підніс тебе вельможні,
Ти — гранд Кастілії, маркіз — цілий тобі
Букет достойностей мерзенних, у ганьбі
Здобутих, та цілком заслужених. Для тебе
Вжить легко й хитрощі й насильство — по потребі.
Не раз заводився з собором цілим ти,
І навіть чорта б сам здолав перемогти.
Ти — розумом тонкий і разом з тим зухвалий.
Хоча такі, як ти, одвіку плазували,
Ти — не боїшся бур. Ти вгадуєш — коли
Й де рискувати слід, і шпагою хули
Спростовуєш. На крок підмовивши злочинний,
Ти зла не робиш сам. Ніколи ти не винний,
Хоч скрізь замішаний, — ось чистота твоя!
Отож тебе на все вважаю здатним я,
І на кохання теж. Як правда, то з лакеїв
Ти став розбійником, а далі й привілеї
Придворного здобув. Та з сміхом на твої
Дивлюсь я підступи. Угледіти змії
Звивання потайне — в цім маю насолоду,
А темні наміри твої — мов вудка, в воду
Закинута вночі. Увесь твій хист, твоє
Майно, твій розум, весь твій бруд — у цьому є
Щось підозріливе, страшне й неблагородне.
Але моїй меті воно служити годне.

МАРКІЗ

Підвладний Тахо вам, Ебро й Гвадалквівір,
І до Неаполя вже ваш державний зір
Сягає; Франції король не міг списами
Здолать вас; Африка принишкла перед вами,
Бо з кожним новим днем тінь мого короля
Все далі шириться в Алжірі. Відтіля,
Де народились ви, так близько до Наварри,
Що це й на неї вам дає права. Без кари
Ще не миналося народження царів,—
Отож би сміливо я всім проголосив,
Що ви з колиски вже цей край опанували.
Король-католик, ви, проте, ногою стали
На церкву, що ростки республіки таїть.
Страшиться й папа вас, і дзвін його мовчить
Від королівських сурм. Скрізь — од підніжжя Етни
Й до Індії — в морях пишається славетний
Ваш прапор. І Гонсальв Кордовський служить вам.
Проте бої король мій виграє і сам.

Ви юнаком взяли над королями владу,
Мов предок їх; сам Рим, хоч шепотить
іззаду,
А стримує свій гнів, побачивши здаля
Ченців за веслами в галерах короля.
Хто Торо підкорив? Безсилий я словами
Сказати все, що тут відчув я перед вами!
Сама величність — ви і ввесь
нікчемність — я.
Але, державче, вам я відданий.

КОРОЛЬ

Брехня!

МАРКІЗ

Владарю мій!

КОРОЛЬ

Звільни нас, друже, від нудоти
Твоїх запевнень. Я неясно знаю, хто ти,
І сам я — темрява для тебе. Граю роль
Я принца доброго; ти ж — тінь,
яку король
Веде з собою скрізь. Та щирості між нами
Нема. Гидую я лакейськими синами,
Ти — затаїв злобу на короля. Мене
Ти вбив би, якби міг, та голову зітне
Тобі мій кат раніш. А врешті — непогани
Ми друзі...

(Маркіз розкриває рота, щоб заперечити.)

Слів не трать на лестощі
оманні!
І ти ненавидиш мене, як я — тебе.
В обох нас — темрява в душі, обом —
скребе
На серці темна хіть...

(Новий рух маркіза, зупинений королем, що веде мову далі.)

Ні, наших серць я бачу
Глибінь, і на твою, злий зраднику,
гарячу
Любов і відданість — сміюся. Доки ти
Зумієш золото з кишень моїх тягти,
Поки єднає нас твій розрахунок вірний,
Умітиму твої я послуги покірні
Використовувать. Що зліші потайні
Твої чуття, то ти служитимеш мені
Вірніше. Маску геть! Твою й мою відразу!
Одвертим бути — хто б посмів таку
образу
Мені вчинити? Я ж цим ображаю всіх,
А надто шахраїв з прислужників моїх.
Як вух володаря ще правда уникає,
То з вуст його вона суворо промовляє.
Мерзенним лепетом ти доведеш мені,
Що щирий — я, а ти — погруз весь
у брехні.
Тепер — до справи...

МАРКІЗ

Та...

КОРОЛЬ

Як тяжко царювати!
У серці молодім пориви відчувати
Борні, ненависті, тривог, палких жадань,
Життю кипучому давати щиру дань,
Палати сумішшю крові, огню і криці,
Кипіти примхами, мов буйні блискавиці,
Усього прагнути, сквернити все і всіх,
Жадати женщини, п'яніти від утіх,
Не обминаючи й незайманої діви,
Аби зірвать вінок в пожадливості хтивій;
Ввесь бувши плоть і раб тілесної краси,
В жагучій тьмі ночей, в цім пеклі, голоси
Вчувати потайні: «Стань привидом!»
І навіть
Не бути королем, бо королівство давить
На тебе звідусіль, бо весь твій розум,
хист,
Жадання, задуми — лиш амальгама міст,
Провінцій і держав. Який це жах —
відчути,
Як в грудях залягли тугим клубком
статути
І пакти, й, дивлячись на карту, проекти:
«Це — я! Херону я терплю замість
п'яти,
А замість голови — Алькалу». Відчувати,
Як розум сохне твій, і лиш одне завзяте
Шумує прагнення — підкорення держав!
Вчувати в жилах — рік потужний
водоплав
І в глибині грудей — тривожні моря хвилі
І, задихаючись, як полум'я в могилі,
Весь світ в душі своїй вчувати! А моя
Дружина, ця мара нерушна! Я щодня
Їй раб і каторжник її ночей. В блискучій
Самотності сумні, дарма що всемогучі,
З одного дотику взаємний холод ми
Відчули. В вишині трагічній над людьми,
Превище Бургоса, Хаена і Леону,
Над вись Кастилії, Альгарви, Арагона,
Бог дві нікчемності поставив, дві страшні
Потвори — короля і королеву. Ні,
Приємно й царювать — хто не признать
посміє! —
Коли б і над царем не висла тиранія.
Та пильнувать себе й лукавити завжди,
Являть собою дві безмовності бліді,
Не знати сміху, сліз не бачити... Алонсо
В мені ожив, у ній — Інеса —
жінка з бронзи
І поруч — з мармуру різьблений чоловік,
Нас славить скорених народів хвальний
крик,
Та в гімнах похвали ми чуємо прокльони,
І лине з трепетом їх фіміам на трони,
Де ідоли — Фернанд і Ізабелла. Двох
Цих тронів сяєвс сліпить і нас обох,
А заговорим ми — й здається,
що могила
Свої ворота нам у пітьмі відчинила.
Не певен справді я, чи ще вона жива?
Такий же труп вона, як деспот,—
умліва
Й вона від холоду, коли зближає руки
Нам скіпетр, наче бог з'єднав на вічні муки
Скелет і мумію. Та я ж іще живий!
Цей привид? Це не я. Неначе сам не свій,

Од всіх величностей готовий я тікати,
І, залишивши трон і королівські шати,
До сонця в, височінь летіти,
як дракон...
От прокидаюсь я, й шалений, мов циклон,
Я, чорний трону раб, прожогом утікаю!
Геть пута! Кидаюсь я в глибочінь
безкраю
Зла й щастя, маючи одну лише мету:
Хоч день твариною побути! Золоту
Порфіру я топчу ногами, і готовий
Віддатись в оргіях солодкому гріхові,
Король і мученик, враз відчуваю я,
Як розпалилася жадливо хіть моя
І кігті виросли. Дивлюся я дражливо
На жезл єпископа й на жінку соромливу,
І божевільний шал у серці повстає,
І створене з землі й вогню єство моє
Мстить за примушене примарне животіння
І демоном стає...

(Задумливо.)

Щоб завтра стати тінню.

(До маркіза.)

Та атом велета ніколи не збагне.
Так само і тобі не зрозуміть мене,
Чому цинічно так себе я розкриваю
Перед очима всіх. Але я добре знаю:
Що я відвертіший, то більший страх
у них,
І от, являючи себе лихим, з усіх
Сміюся в вічі я — такі ви всі мерзенні.
Так, скинувши узду і почесті нужденні,
Я врешті не король, а вільний чоловік.
Не зрозумів ти? Жах зв'язав тобі язик?
Тим краще. Завтра ти на погляд мій
льодовий
Весь затремтиш, за сон вважаючи
й розмови
Оці захоплені, і мій сп'янілий стан,
І полум'я очей, що в ньому все — мій сан
І скіпетр мій горить, бо з льоду я,
з граніту
Назавтра буду знов.

(Береться знов за чотки.)

Але пора скінчити
Молитву...

ГУЧО

(Вбік, дивлячись з-під лоба на короля.)

Ба! Молись...

КОРОЛЬ

А згодом розпочнім
Ченцеві допит.

(Бере чотки.)

ГУЧО

(Вбік, поглядаючи, що робить король.)

Знов — комедія. Таким
Він і життя скінчить. Брехливий
і нікчемний,
Ні в що не вірить він. Який хаос у темній
Його душі: коли шепоче молитов,
Собору й папі він коритися готов,
І навіть тиснучи попа — його боїться.

(Хреститься.)

Хай буде так! Брехун, лукавий, як лисиця,
Розпусний, заздрісний, жорстокий
і брудний,
Католик без Христа, в подвійній ролі цій
Він і ім'я собі в історії здобуде.

(Король ховає чотки за пояс і дає знак настоятелеві підійти.)

КОРОЛЬ

(До настоятеля.)

Сюди!

(Настоятель підходить, схрестивши руки на грудях і опустивши очі.)

Як справжньої одвертості не буде
В речах твоїх — діждеш лихого ти кінця!

(Настоятель схиляє голову. Перед цим старий чернець у домініканській рясі знову з'являється в глибині сцени. Він іде поволі, похиливши голову, нічого не чує і стає навколішки перед кожним могильним хрестом. Він, очевидно, шепоче молитви. Король помічає ченця й показує на нього настоятелеві.)

Скажи, по-перше, нам он про того ченця
Суворого,— чому він в іншому убранні,
Ніж ти, й ні одного надгробка без
літаній
Уклінних не минув.

НАСТОЯТЕЛЬ

Це — божевільний.

КОРОЛЬ

Він
Блідий як смерть!

НАСТОЯТЕЛЬ

Він плоть виснажує,— з колін
До ранку не встає, все постує. З собою
Веде розмови. Дощ чи сонце — з головою
Він непокритою. До папи хоче йти —
Святий обов'язок йому розповісти.
Повинні ми його не бачити й не чути.
Він тут — під доглядом.
В цей кляштор для покути
Зсилають мрійників — учених і ченців,
Що вчать не так,
як трон апостольський навчив

КОРОЛЬ

Як збожеволів він?

НАСТОЯТЕЛЬ

Пекельних мук видіння.

КОРОЛЬ

Старий він.

НАСТОЯТЕЛЬ

Так, йому недовго ждати
тління.

(Чернець проходить і зникає, нікого не помітивши.)

ГУЧО

(Вбік, дивлячись на свої брязкальця.)

Два маю брязкальця я — мідне й золоте,
Ім'я їм — Зло й Добро.
Люблю їх я, проте,
Однаково. Мета моя — ніщо.

(Дивиться на траву біля могил.)

Тут — квіти,
А там — посохлий лист.

КОРОЛЬ

(До настоятеля.)

В своїм монастирі ти
Моралі припустив падіння.

НАСТОЯТЕЛЬ

Царю мій...

КОРОЛЬ

Бувають женщини у вас.

НАСТОЯТЕЛЬ

В окрузі цій —
Жіночий монастир, і всі його черниці
Є наша паства. Ми ж...

КОРОЛЬ

Козли, що їм ягниці
Доручено пасти.

НАСТОЯТЕЛЬ

(Схиливши голову.)

Владарю...

ГУЧО

(Вбік.)

Монастир
Цей для черниць — отець духовний:
проводир
У всьому, вводить сам у гріх,
і сам провини
Розгрішує, владар жіночих серць
незмінний,
Чеснот позбавивши, їх і вертає він.
О тайна сповіді!

НАСТОЯТЕЛЬ

(До короля.)

Левіта кожен син
І дщер Сіонова...

КОРОЛЬ

У згоді. Та вживу я
Належних заходів, що й Рим про них
почує.

НАСТОЯТЕЛЬ

(Схиливши голову.)

Владарю...

ГУЧО

(Вбік.)

В час, коли до монастирських
брам,
Де власть Ісусова скінчилась, прийде сам
Прекрасний Купідон, то папа Сікст,
од діви
Двох мавши немовлят, мабуть, не буде
в гніві
На цей прихід.

МАРКІЗ

(До настоятеля.)

Готов карати Рим, і час
Уже настав.

(Пильно дивлячись на настоятеля.)

Прибув з Урхельських гір до
вас
Єпископ.

(Настоятель вклоняється.)

З владою суворо всіх карати.

НАСТОЯТЕЛЬ

(З новим поклоном.)

Лиш за зневажені канони і догмати,
Щоб віру зберегти.

МАРКІЗ

(До короля.)

Владарю, очі вам
Прекрасно служать

КОРОЛЬ

(До маркіза, тихо.)

Все я бачу.

(Погляд короля спиняється над отвором у підземелля, що зяяв за кілька кроків од нього)

Що це там?

НАСТОЯТЕЛЬ

Могила вирита.

КОРОЛЬ

Для кого?

НАСТОЯТЕЛЬ

Тільки богу
Відомо, хто й коли свій стріне час.

КОРОЛЬ

Для кого
Могила ця?

(Настоятель мовчить, король наполягає.)

Сю ж мить дай відповідь мені!

НАСТОЯТЕЛЬ

(Помовчавши.)

Для мене чи для вас — не знаю.

МАРКІЗ

(На вухо королю.)

В тишині
Цих мурів — хто б не став хоч крок
над рівень певний,
Він буде знищений.

КОРОЛЬ

(Тихо.)

Для кого ніж таємний —
Найкращий засіб.

МАРКІЗ

Ні, огидна церкві кров,—
І тут закопують живцем без молитов.

КОРОЛЬ

Он як!

МАРКІЗ

Місцевість тут глуха — ні допомоги,
Ні порятунку тут не ждати жертві вбогій.

(Показуючи на яму, де помітно сходи, а потім на плиту, що лежить поруч.)

Людину із ступня штовхають на ступінь,
Вона спускається, й коли зійде в глибінь,
Накриє голову їй камінь цей великий,
І очі темна ніч затьмарить їй навіки;
А люди, небо, ліс і вітер горовий,
І води — все десь там, далеко.
Й він, живий...

КОРОЛЬ

Є мертвий. Просто як!

МАРКІЗ

Як хоче, то вмирає,
А крові церква все ж ніяк не проливає.

(Король робить схвальний рух.)

КОРОЛЬ

(Голосно, дивлячись на монастирський сад.)

Що б не казав чернець, а женщин...

НАСТОЯТЕЛЬ

Тут нема.

КОРОЛЬ

(До маркіза.)

Як бреше! Ось одна
(Дивлячись у глиб саду, говорить далі.)
— і ніжно обійма
Її стрункий юнак — ще зовсім безбородий,
З жагучим поглядом і чарівної вроди.

НАСТОЯТЕЛЬ

Принцеса то.

КОРОЛЬ

А він?

НАСТОЯТЕЛЬ

То принц.

КОРОЛЬ

(До маркіза тихо.)

А вчасно я Прийшов.

НАСТОЯТЕЛЬ

Нам правило Magnates[1] дозволя...

(Схилившись перед королем.)

Віконтові д'Ортес підлеглі ми, як діти...

КОРОЛЬ

Й мені, як королю

НАСТОЯТЕЛЬ

Нам дозволя терпіти
Їх світлість серед нас.

КОРОЛЬ

І навіть дві: самця
Й самицю.

(Настоятель схиляє голову в той бік, куди король показує пальцем.)

МАРКІЗ

(До короля, тихо.)

Як король французький, що вінця
Єднає з митрою «єпископа назовні»,
Так цей віконт з'єднав і світські і духовні
Права: там в бій веде, тут — зветься він абат,
Диякон-кардинал.

КОРОЛЬ

(Сміючись.)

У Франції — солдат,
А піп — в Іспанії.

МАРКІЗ

(Показує в той бік, де король помітив дві постаті.)

Як юнака і діву
Тут криє тінь дерев, то в тім ченця злостиву
Інтригу бачу я.

КОРОЛЬ

(Поважно.)

Я вгадую її —
Це шлюб.

(До настоятеля)

Давно тут ці вихованці твої?

НАСТОЯТЕЛЬ

З дитячих років.

КОРОЛЬ

Як їх імена?

НАСТОЯТЕЛЬ

Інфанту
Звуть Росою д'Ортес.

КОРОЛЬ

А як ім'я інфанту?

НАСТОЯТЕЛЬ

Дон Санчо Салінас.

(Маркіз робить рух.)

КОРОЛЬ

(Стає все більш поважним.)

У спадок здобува
Він — Бургос, а вона — Ортес.

НАСТОЯТЕЛЬ

(Потакуючи.)

У них права
Є аж по Тахо.

МАРКІЗ

(Вбік.)

Він! І Бургос! Чи можливо?

КОРОЛЬ

(До настоятеля.)

Так... Далі говори. Тут справді є злостива
Інтрига. Санчо — мій кузен. А я вважав
Цю паросць згаслою.

НАСТОЯТЕЛЬ

Таємно пробував
Дон Санчо тут весь час. Віконтову небогу
На виховання теж дали нам:

---

[1] Володарі *(лат.)*.

МАРКІЗ

(Вбік.)

Я ж, їй-богу,
Вважав їх мертвими. От дивне відкриття!
Чи не примара то? Це сховане дитя —
Напевно він! Аж вся душа затрепетала
Од цих новин.

КОРОЛЬ

(До Маркіза.)

Глухий цей кут — місцина вдала
Для монастирських веж

НАСТОЯТЕЛЬ

Заручені вони
Й невдовзі візьмуть шлюб. Шануєм з давнини
В їх предку спільнім ми святий взірець людини.
Гасконським герцогом став син його єдиний —
Центулій Луп; онук Лука — був королем
Бігорським, а Хуан — Барезьким; ще назвем
Гастона П'ятого...

КОРОЛЬ

Коротше мов.

НАСТОЯТЕЛЬ

А нині
Царюючий віконт бажає, щоб за стіни
Ці якнайдовше їм не відкривалась путь.

МАРКІЗ

(Вбік.)

Це Санчо!

КОРОЛЬ

(Показує маркізові на юнака, якого він помітив, але якого не видно.)

Глянь, який він гарний!

(Маркіз здивовано і ніби злякано дивиться в той бік, куди показав король.)

НАСТОЯТЕЛЬ

(Дивиться туди ж.)

Він і тут,
Як почет при собі півсотні може мати
Ідальго, ведених під проводом абата.
У церкві спереду амвону він сидить.
Пеньясеррада — їх столиця з давніх літ.
А що судилося йому зійти додолу,
То тут ніхто не зна, крім мене, що престолу
Він спадкоємець. Він і сам того не зна.
І донья Роса теж не чула, що вона —
Інфанта. І чого боятись їм?

КОРОЛЬ

Моєї
Руки, нехай їм чорт! Мабуть, із гри цієї
Не був би радий я...

(До настоятеля, дивлячись туди ж.)

Але ж вона в такій
Одежі, як і ви?

НАСТОЯТЕЛЬ

Марії Пресвятій
Обох посвячено,— інакше їх тримати
Ми не могли б. І вступ свій, як новіціати,
Вони оформили.

КОРОЛЬ

І стане він ченцем,
Вона — черницею

НАСТОЯТЕЛЬ

Державцям ми даєм
Розрішення, й тоді їм вільно йти до шлюбу.

КОРОЛЬ

(До маркіза.)

Як вовк, в кошару я ввійшов, усім на згубу.

(Замислено, убік.)

Та ні ж бо, кардинал! Мені лиш допоміг
Ти, демоне старий, виховуючи цих
Безвинних ангелів укупі! Ви ж взаємно
Любіться, дітоньки! Я оберну таємну
Цю змову на користь мені. Я й шлюбу їм
Не боронитиму, — це з наміром моїм
Збігається якраз. Віконт, свою небогу
Вінчаючи з моїм кузеном, цим дорогу
Собі на Бургос мав пробити. Що ж, тобі
Не заважаю я, — права в цій боротьбі
У нас однакові. Не менш од тебе скнарий,
Через Ортеса я добуду трон Наварри.
Тебе я нею взяв,— ти держиш ним мене.
Хай відбувається весілля їх бучне!
Сьогодні — до вінця, а завтра — бійка в хаті.

(Знову дивиться туди, де видно донью Росу.)

А гарна дівчина!..

(Замислено.)

Найкраще царювати —
Вдаючи приспаним себе, й тим часом злість
Ворожу на свою виводячи користь,
Щоб вам обернена інтрига й слугувала.
Він вбити вас хотів, але удар кинджала
Сковзнув і, схибивши, стає слухняний вам,
І б'є тепер — куди ви схочете, і сам
Убивця — вам слуга.

(Обернувшись, знов у той самий бік.)

Про що у них розмова?
Послухаймо

(Прямує в глиб сцени і зникає за деревами.)

ГУЧО

(Убік, дивлячись на короля, що віддаляється.)

Шпигун!

(Щойно король відійшов, маркіз владно подає знак настоятелеві, щоб той наблизився до нього.)

СЦЕНА 3

Ті ж, крім короля. Маркіз і настоятель окремо від інших на передньому плані.

МАРКІЗ

Панотче!

НАСТОЯТЕЛЬ

(Наближається з покірністю.)

Весь готовий...

МАРКІЗ

Сказав ти королю не все.

НАСТОЯТЕЛЬ

Нам бог — один
Владар. Що в сповіді священик чує — він
Не мусить говорить.

МАРКІЗ

Пусте. Як що важливе,
То — Павел Другий вчив — одкрити все можливо.
Як не послухаєш — жди лиха, так і знай!
Король — то лиш рука моя. Розповідай!

НАСТОЯТЕЛЬ

Чи поклянетесь ви все в тайні зберігати?

МАРКІЗ

Клянусь. Ні, краще я зроблю.
На сто дукатів
Корону золоту дарую я твоїй
Мадонні й срібних шість кадильниць на святий Вівтар.

НАСТОЯТЕЛЬ

Почуєте ви все.

(Стишує голос.)

В той час, коли ми
І я, владарю, й ви — були ще молодими,
Дружина короля Бургосу, що її
Ім'я вписали ми в синодики свої,
Від пажа юного Горвони мала сина.
Король, без пам'яті кохаючи дружину,
За батька мав себе, і всіх законних прав
На трон і спадщину дитині цій надав.
Зріс хлопчик, одружився і вмер, лишивши сина,
Що теж, гадали, вмер. Але не домовина
Од всіх майбутнього сховала короля, —
Лиш кардинал-віконт взяв потай немовля
Дон Санчо й заховав в цім Беарнейськім лені.

МАРКІЗ

(Убік.)

Так, я вгадав:

(Дивиться в той бік, куди пішов король, тим часом як настоятель шепоче молитву).

Моє дитя! Мій внук явленний!
Я навіть вірити боюсь. Чого не мав
Ніколи я — тепер і серце я придбав.
Благословенна будь, міць нездоланна грому!
Я, що в душі весь вік носив лише свідому
Ненависть — я люблю.. Мій син!
Мене п'янить
Ця думка. Маю я тепер для чого жить!
О визволення мить! Упали всі окови!
Я досі жив для зла, віднині — для любові
Я житиму. Немов вовчиця, скрізь моя
Никала совість. Все мав за нечисте я,
І все придбав я знов. Я — батько, дід! Віднині
Всміхатись можу я, на чисті верховини
Свій зір підносячи, де в сяйві юних літ
Від кореня мого цвіте лілеї квіт.
Я чую, як мою він темряву проймає
Своїм промінням, як ця юність підкоряє
Моє старе, брудне й злостиве серце. Так,
Що я і сам стаю, немовби цей юнак
З його безвинністю, що шлях мій берегтиме
І керуватиме учинками моїми.
Я справді інший став — і сльози, і любов,
І з пітьми ночі я світанок бачу знов.
До мене, світе мій! О боже незбагненний,
Чому нежданно так ласкавий ти до мене?
По трупах жертов звик я короля вести,
Я, вад його лестун і відблиск чорноти
Душевної, — і враз відчув я, як злочинну
Вагу полегшено. Нарешті відпочину
Я, змучений носій! Підводжу я чоло,
Й, хоч тягарем над ним сумління налягло,
Я все ж насмілююсь. О небо! Не самотній
Я більш, — я житиму в любові безтурботній...
Та всі йому чужі, і в мене він — один!
А навкруги — яка безодня! Скільки він
Зустріне підступів! Це так, та не дрімаю
І я.

(Замислено.)

У світлі — він. я — в пітьмі. Хай ховає
Мене й надалі це надійне покриття.
Як батька викриють — загине і дитя.

(Повертається до настоятеля.)

НАСТОЯТЕЛЬ

(Тихо.)

Владар мій обіцяв у тайні...

МАРКІЗ

Будь спокійний.
Коли дон Санчо це захования покине?

НАСТОЯТЕЛЬ

З дитини вмерлої він зрілим мужем став.
Наш пан віконт Ортес давно в душі поклав
Його з небогою своєю повінчати.
А далі — герцогом і королем признати.

(Оглядається назад. Король з'являється в глибині сцени.)

Король!

МАРКІЗ

Король!

(До себе.)

Зумій сховать од короля
Те, що так голосно у серці промовля.

НАСТОЯТЕЛЬ

(Тихо.)

Рятуйте нас. Коли б його не прогнівити...

МАРКІЗ

(Вбік.)

Знов маску надягай, акторе працьовитий,
Байдужий до ганьби, зневаги і знущань,
І знову з успіхом гидким на сцені стань.

НАСТОЯТЕЛЬ

Все в тайні обіцяв пан світлий схоронити.

МАРКІЗ

(Вбік.)

Ще б пак!

(До настоятеля.)

О, не турбуйсь.

СЦЕНА 4

Ті ж і король.

КОРОЛЬ

(Вбік.)

Як я люблю відкриті
Підслухувать серця. Ось і вони. Ходім.

МАРКІЗ

Що ухвалили ви, державче?

КОРОЛЬ

Щастя їм.
Я одружу їх.

МАРКІЗ

Це політика державна.

КОРОЛЬ

Геть по камінчику Іспанія преславна
Вся розпадається. Отож цей шлюб мені
До речі. Наміри д'Ортеса потайні
Допоможу йому сповнити, і в короні
Моїй засяє Дакс — услід ясній Байоні.

МАРКІЗ

(Вбік.)

О засвітись, моє затьмарене життя!
Грай, серце! Королем стає моє дитя!

На знак короля ескорт і весь почет віддаляється крізь вилом. Настоятель наближається до короля і вклоняється йому, склавши руки навхрест на грудях:

КОРОЛЬ

(До настоятеля.)

Мене тут не було.

НАСТОЯТЕЛЬ

(Схиливши голову.)

Владарю...

КОРОЛЬ

Ти ніколи
Мене не бачив.

НАСТОЯТЕЛЬ

Я — чернець убогий, голий...

КОРОЛЬ

Я пильнуватиму цього абатства.

НАСТОЯТЕЛЬ

В нім
Все перед скіпетром схиляється твоїм.

(Вбік.)

Будь проклятий король!

МАРКІЗ

У Франції владика?

НАСТОЯТЕЛЬ

Так.

МАРКІЗ

А Урхельський тут єпископ?

НАСТОЯТЕЛЬ

То велика
Нам ласка. що до нас він в гості
завітав.

МАРКІЗ

Не мусить знати він цих потаємних справ.

Дон Санчо і донья Роса з'являються вглибині, їм нічого не видно, що тут діється. Король показує на них маркізові і потім іде до вилому. Звертається до маркіза.

КОРОЛЬ

Ходімо відсіля!

(До настоятеля.)

Як хочеш бути цілий.
Мовчи.

(До маркіза.)

Ходім!

(Король виходить. Гучо йде за ним.)

МАРКІЗ

(Дивлячись на дона Санчо.)

Який він гарний! Синку милий!

(Виходить.)

СЦЕНА 5

Дон Санчо, донья Роса.

Обоє вдягнені як послушники: він з білим каптуром, вона — під білою наміткою, бігають і граються поміж деревами. Їй 16 років, йому — 17; вони ганяють одне за одним, ховаються і шукають одне одного. Сміх і веселощі. Роса силкується впіймати метелика. Санчо збирає квіти. Він складає з них букета, якого тримає в руках.

ДОНЬЯ РОСА

Глянь, як багато тут метеликів! Сюди! Сюди!

ДОН САНЧО

А я люблю троянди.

(Зриває кілька квіток шипшини, додає їх до букета і оглядається навколо себе.)

ДОНЬЯ РОСА

Швидше йди

(милуючись на метеликів)

Поглянь — летить... летить,
он сів на верх стеблини.

ДОН САНЧО

Все пахне, все цвіте.
А в груди щастя плине —
І аж п'янить.

ДОНЬЯ РОСА

Давай поділимось: мені
Метелики, тобі — всі квіти.

ДОН САНЧО

Чарівні
Хвилини.

(Зриває квітки для букета, донья Роса ловить метеликів, він милується нею.)

Роса!

ДОНЬЯ РОСА

А?..

(Оглядається і дивиться на квіти.)

Кому букет, сеньйоре?

ДОН САНЧО

Вгадай.

ДОНЬЯ РОСА

Мені...

(Знов намагається впіймати метеликів, але вони тікають од неї, вона починає гніватись.)

Дивись, які швидкі та скорі!
Куди ви?

ДОН САНЧО

Не чіпай, бо зблякне колір їх.

(Мрійно дивиться на метеликів, що перелітають з квітки на квітку.)

Вони блукають, мов цілунки, що палких
Жадають губ.

ДОНЬЯ РОСА

Для них — як квітка, так і губи.

ДОН САНЧО

Моя ти квітко!

(Обнімає її, вона пручається, він її цілує.)

ДОНЬЯ РОСА

Як негарно!

ДОН САНЧО

Ми ж до шлюбу
Невдовзі станем.

(Донья Роса поглядом стежить за метеликом. Вона його підстерігає. Метелик сідає на квітку.)

ДОНЬЯ РОСА

Сів... Впіймаємо його!

(Тихенько підкрадається. Дон Санчо йде слідом за нею.)

ДОН САНЧО

Тсс..

(Губи його зустрічаються з губами доньї Роси, метелик відлітає.)

ДОНЬЯ РОСА

Дурненький, не впіймав-таки!

ДОН САНЧО

Зате твого
Впіймав цілунка.

ДОНЬЯ РОСА

(Далі стежить за метеликами, що вертаються на квіти.)

Мов до ніг своєї дами
Сідають... Знов летять — ах, зрадники!..

(Дивиться, як вони літають.)

Над нами
Так високо — куди й чого летять вони?

(Дон Санчо підкрадається ззаду і обіймає її, вона його відтручає.)

Не смій з цілунками... до шлюбу.

ДОН САНЧО

То верни
Назад їх.

ДОНЬЯ РОСА

(Сміючись.)

Ні!..

ДОН САНЧО

Ні, так.

ДОНЬЯ РОСА

Та я ж... тебе кохаю.

(Вони цілуються, сідають на одну з могил. Вона схиляє голову йому на плече, обоє замріяно стежать очима за метеликами.)

ДОН САНЧО

Налита ніжністю природа вся без краю.
Зимою криє сніг зажурені поля,
А квітень подихне, і в щасті —
вся земля,
І стеле квітами, і в небо сипле пишні
Рої метеликів, мов снігопад колишній.
Не смуток — радощі здіймаються
в блакить,
І вихор ніжних крил, як марево,
тремтить.
І розкриває бог серця людей щасливі
І, сяйва сповнені, в безмежнім надпориві
Любові трепетно скоряються вони.

ДОНЬЯ РОСА

Так я люблю тебе.

ДОН САНЧО

(В забутті.)

Ах, Роса!..

(Він обіймає її. Пролітає метелик. Донья Роса вириває ся з обіймів, біжить за метеликом.)

ДОНЬЯ РОСА

Чарівний
Метелик. Зловимо його.

ДОН САНЧО

О, скільки небо
Весняних радощів розсипало для тебе!

(Метелик сідає на кущ.)

ДОНЬЯ РОСА

(Протягує руку, щоб його впіймати.)

Та тихше!

(Метелик відлітає.)

Ач, який поганий — полетів!
Сів на лілею.

(Метелик летить далі.)

От, на будячиння сів.

ДОН САНЧО

З дитинства вкупі ми весь час...
Моя дружино!

(Метелик перелітає ще далі.)

Мене побачив він!..

(Метелик сідає на шипшину, донья Роса хоче його зловити, протягує руку і раптом відсмикує її.)

ДОНЬЯ РОСА

Яка лиха шипшина.
Як колеться!

ДОН САНЧО

О, ці троянди! Пити кров
Захтіли ангельську вони.

(Чернець у домініканській рясі показується між деревами біля могил. Він їх не бачить.)

ДОНЬЯ РОСА

(Помітивши його.)

Дивися, знов
Іде страшний чернець. Як він мене лякає!
Ідім звідси.

Виходять у той бік, де хащі дерев. Чернець повільно посувається вперед, ніби нічого не помічаючи навколо себе. Починає сутеніти.

СЦЕНА 6

Чернець сам.

ЧЕРНЕЦЬ

Тут — земля, й людей гріхи безкраї,
І струпом злочинів укриті королі,
І мудрі неуки, й безумні вчителі;
Блюзнірство піняве і гордощі безсилі,
Лжа, до снаги лишень Самсоновій Далілі,
Сеннахеріба лють, і підступи страшні,
І гебри — алгебри поклонники смішні,
Євреї з маврами, усякі ренегати,
І всі зневажники Христової печаті,
Усі, що зло творять — великі і малі,—
Князі, єпископи, і папи, й королі,
А там — лиш полум'я зловісне
та безкрає.
Тут чоловік, він їсть і спить, і забуває
Про все, а там — огню невгасна купина.
О люд покинутий! О пекла глибина!
О долі терези подвійні! О хвилинні
Утіхи й вічний плач! О гори і долини —
Сірчані пагорки й криниці вугляні,
І паща з тисяччю зубів у глибині.
Там — вічні радощі, а тут — лише
страждання.
Під вічним месником навіки покарання
І зойки з полум'я: О мати! Сину мій!
Рятуйте!.. Та летить лиш попіл
од надій...
І жаху сповнені обличчя — то зникають,
То виринають знов. А зверху — виливають
Кип'яче оливо на черепи живі.
Країно привидів! Без тіла, без крові,
Тут душі грішників горять.
Замість склепіння —
Тут кладовища дно, й по ньому
миготіння
Зірок, що світяться крізь ями, — відтіля
Нещасних кидає рясним дощем земля
В пекельну глибочінь,—
вже й милосердя боже
Їм врятуватися відтіль не допоможе.
Ридання. Темна ніч. Лиш вітер горовий
Здіймає в просіках вогненний буревій,
І в брами лавою вогнисті ллються ріки,
І пекла лютий грім підтверджує:
«Навіки!»
А з неба відголос: «Ніколи!»
Кожен з нас,
Хто на землі живе, хто марнував
свій час,
Хто падав і блукав, чий схибив
крок єдиний,
І хто вагався — хай не довше
од хвилини,—
Усі приречені туди. Безодня! Жах!
Та сумніву нема. А тут,
в нас на очах?
Тут пекло теж.
Його дихання й нас сягає.
Ваала капище стовпами підіймає
Свій аж до неба дим. Везувій,
Стромболі,
І Етна, й Гекла. Тут, під нами, у землі
Ця тайна — джерело тьми й полум'я
страшного.
Чи можна мислити про щось іще,
крім цього?
Ми навіть можемо заглянути углиб,
І в пітьмі ночі там ми бачити могли б,
Як грішні вихорем підносяться,
мов іскри,
Біжать і падають —
їм палить крила бистрі
Палюче полум'я — й нікуди не втечеш.
Назад, в розпалену глибінь пекельних
веж!
Стань знову хвилею в огнистому хаосі —
Під регіт Сатани і зойки стоголосі.
В просторі мертвім так минають
їм віки,
І носяться вони у пітьмі полохкій,
Ці головні живі й димучі, і з розпуки
Вони, ридаючи, свої ламають руки.
І лижуть їх вогню зміясті язики,
Смола засмоктує, і олива струмки
Невпинно їх жалять. І, мов би грім,
навколо
Лунають лиш слова безмежності:
«Ніколи!»
«Навік!» О боже, хто, хто зглянеться
на них?
Я, я сюди прийшов урятувати всіх
Одкуплених. Любов найвища промовляє
В мені, й безодню я безоднею здолаю.
Докінчу те, що лиш накреслив Домінік.
Та як я підійму тягар залізних вік?
І як на цій страшній похилості,
о Риме,
Я зупиню людей падіння незбориме?..
Є спосіб. Вказаний в апостола Павла.
Ніщо не вкриється від погляду орла,
Тим-то й пишається він в гордості
крилатій.
Як небо відчинить і пекло подолати?
Що треба? Ще вогню — щоб пекло
припекти.
Вогню — хвилиною віки перемогти,
Змести вогнем огонь пекельної розпуки.
Хвилинне полум'я погасить вічні муки.
З лахміттям тіла й гріх на вогнищі
згорить,

І злине чистою душа в ясну блакить.
Вогонь для наших душ — немов вода
для тіла.
Бо тіло — бруд, душа ж є світло,
й тільки сила
Вогню від колісниць небесних, що услід
За ними блискає, здолає людський рід
Обмить, бо цей огонь — споріднений
з душею.
Душа ж безсмертна. Я готовий задля неї
Віддати й тіло. Де той батько,
щоб не хтів
Відважитись на це? Яка бо з матерів,
Дитину бачачи свою між пеклом вічним
І вогнищем святим, відступить
у величнім
Цім виборі, що міць руйнує Сатани
І творить ангелів? Тепер мені ясний
І смисл одкуплення. «Гоморра вік
нетлінна
Й Сіону вічний день».
Ніколи ні краплини
Роси небесної до пекла не впаде,
І райських радощів ніхто в нім
не діжде, —
То хоч майбутнє нам урятувати можна.
Нема засуджених! Обітниця неложна,
І слушний час настав. Царює в світі
зло,
Усе зіпсоване, все впало й погнило.
Та вдруге кров Христос за людство
проливає,
Бо віття зла щодня пишніше виростає, —
Тим віттям мав творець розпорядити
сам.
Та спокусився ним із Євою Адам.
Немає віри! Всі в розколі іудеї,
Ченці не стримують обітниці своєї,
Черниці зрощують волосся. Тут хреста
Зруйновано, а там — і Діва Пресвята
В зневазі. Наче квіт лілей од
будячиння,
Так віра завмира від схизми.
На коліна
Став папа — перед ким? Не перед богом,
ні —
Перед людиною. Він з цісарем борні
Не витримав,— став Рим слугою Ніневії.
Ще крок один — і тьма всю землю оповиє.
Та я прийшов. Я тут, і ревнощі святі
Знов повернулися на землю. В праворі
Святого задуму я маю розпалити
Спасенні вогнища. Прийшов я відкупити
Ціною плоті дух. Немає більше сліз.
Хвала Всевишньому! Хай радість буде
скрізь!
Щоб розтопить серця, ці скелі нерушимі,
Я землю запалю багаттями рясними
І гучно возвіщу, мов книга Битія:
«Хай буде світ!» — бо всім несу
спасіння я.
Засяйте ж від огнів, усі міста і села,
Мов світлодайна ніч — блискуча
і весела!
Світись, автодафе любов'ю без жалю!
О грішний рід людський,
як я тебе люблю!

Підвівши очі до неба, склавши руки, з розкритими устами, — він завмирає в екстазі. Позаду нього, з-за кущів у глибині сцени, з'являється чернець з навхрест складеними на грудях руками і опущеним на очі каптуром. Згодом з-поза інших дерев з'являється другий чернець, потім — третій. Ці ченці в рясах августинців мовчки й непорушно стають трохи віддалік, ззаду домініканця, який їх не помічає. Всі ченці далі з'являються таким же чином, послідовно, кожен окремо й мовчки, і стають уряд з першим. У всіх руки схрещені на грудях і каптури спущені. Облич ні в одного не видно. По деякому часі з ченців утворюється півколо, що стоїть позаду домініканця. Це півколо розкривається, коли з-за дерев показується єпископ, що в мантії, з посохом в руках і з митрою на голові йде до церкви в супроводі двох архідияконів. Це — єпископ Урхельський. Він посувається повільно; за ним іде настоятель, єдиний з усіх ченців з відкритим лицем. Єпископ, не промовляючи ні слова, стає в центрі півкола ченців, що, пропустивши його, зараз же за ним замикається. Домініканець нічого цього не помічає. Все більше сутеніє.

СЦЕНА 7

Домініканець, єпископ Урхельський, настоятель, ченці.

ЄПИСКОП

За свідків будьте: я, Йоанн, єпископ, нині
Прийшов на суд лихій чи правій
цій людині.
Почнімо з допиту,— в суворості своїй
Закон однаковий до всіх.
(Чернець обертається і поважно роздивляється. Видно, він нітрохи не схвильований. Дивиться на єпископа.)
Ти хто такий?

ЧЕРНЕЦЬ

Домініканець.

ЄПИСКОП

Як іменя?

ЧЕРНЕЦЬ

Торквемада.

ЄПИСКОП

З дитинства, кажуть, впав ти в демонські
принади
І бачив видива, — це правда?

ЧЕРНЕЦЬ

То сама
Реальність.

ЄПИСКОП

Привиди.

ЧЕРНЕЦЬ

Облуди в них нема.
Ось бачу бога я...
(Затопивши погляд у золотий містичний трикутник на верхньому кінці великого хреста на кладовищі.)
Що, господи? Як маєм
Тебе звеличити в осяянні безкраїм?
У всьому бачити лиш заповідь одну
Й нічого більш — це жах!
Хто я, і як почну?

ЄПИСКОП

Відповідай. Ти вчив, що всі ми,
богослови,

Гидуєм грішними, як псами, помилково.

ЧЕРНЕЦЬ

Так, помилково це.

ЄПИСКОП

Черв'як!

ЧЕРНЕЦЬ

Любить, спасти
Їх треба.

ЄПИСКОП

Спокусивсь ученням хибним ти
Дідьє Ломбардського, і в нерозумній мрії
Ти кажеш, нібито в багатті й пекло стліє,
І мертві до небес у полум'ї злетять,
І слід тіла палить, щоб душі врятувать,

ЧЕРНЕЦЬ

Це правда.

ЄПИСКОП

Як тебе облуда засліпила!

ЧЕРНЕЦЬ

Душа ненавидить мерзенний дотик тіла —
Гидкого спутника. Очищення — в огні.

ЄПИСКОП

Жахливе вчення.

ЧЕРНЕЦЬ

Ні.

ЄПИСКОП

Та ще й брехливе.

ЧЕРНЕЦЬ

Ні,
Правдиве. Завжди я у згоді з ним і дію.

ЄПИСКОП

Змія!

ЧЕРНЕЦЬ

Так вірю я!

ЄПИСКОП

Покинути цю мрію
Ти мусиш. Я тобі наказую — зректись
І більш не мріяти. А ні — то стережись!

ЧЕРНЕЦЬ

Чернець покірливий — брехати я не стану.
Я твердо вірю в це. Отці із Латерану, —
За мене теж.

ЄПИСКОП

Скорись — і діждеш ласки ти,
А бунтівливому пощади не знайти.
Якщо за правду хто твою науку візьме,
То можуть вирости нові із неї схизми.
У груди бий себе й кажи: я впав у гріх!

ЧЕРНЕЦЬ

Я цим не погрішив.

ЄПИСКОП

Зречись думок своїх.
Покаявся Бруно Анжерський,
щоб зробитись Великим.

ЧЕРНЕЦЬ

Я — лишусь малим.

ЄПИСКОП

О гордовитість!

ЧЕРНЕЦЬ

Ні, віра.

ЄПИСКОП

Що ж ти хтів?

ЧЕРНЕЦЬ

Я піду босий в Рим,
Там бесіду з отцем я матиму святим.

ЄПИСКОП

Це ж волею його тебе, собаку, й судять.

ЧЕРНЕЦЬ

Собака пастуха біля отари будить, —
Я папу розбуджу.

ЄПИСКОП

(До присутніх, показуючи на ченця.)

Сини мої, який
Це лютий чоловік!

ЧЕРНЕЦЬ

А він в душі своїй
Весь повен милості. Апостол вчить:
«В любові
Палає віра».

ЄПИСКОП

Ні, й цитата помилкова,
І зміст її не той. Шанований всіма,
Навчає папа Сікст четвертий, що нема
У вірі лютості. Він — ласкою великий
Так, як і святістю. Бажає він навіки
Ствердити істину на милості святій.
Вже й інквізиція гнів пом'якшила свій.
Благословення пап частіші, ніж прокляття,
І рідко де тепер розпалюють багаття.

ЧЕРНЕЦЬ

Таке послаблення лиш навіває жах!
Як на землі вогонь очищення зачах,
То в пеклі полум'я ніколи не погасне.

ЄПИСКОП

Яке затьмарення в душі твоїй нещасній!
Чого ж ти хочеш?

ЧЕРНЕЦЬ

Світ урятувати.

ЄПИСКОП

Як?

ЧЕРНЕЦЬ

Вогнем.

ЄПИСКОП

О жах! Які жорстокі ліки!

ЧЕРНЕЦЬ

Так,
Та не від лікаря залежить вибирати.

ЄПИСКОП

Що ж мислиш ти?

ЧЕРНЕЦЬ

Як бог поможе, подолати.

ЄПИСКОП

Побачим.

(Показує ченцеві на відкритий склеп.)

Стань сюди.

ЧЕРНЕЦЬ

А що це?

ЄПИСКОП

Склеп.

ЧЕРНЕЦЬ

Гаразд.

(Прямує до могили.)

ЄПИСКОП

Спинись. Не пізно ще.

ЧЕРНЕЦЬ

(Підходячи до могили.)

Блаженна путь.

ЄПИСКОП

Хоч раз
Послухай! Єхаменись.

ЧЕРНЕЦЬ

(Знявши очі до неба.)

Слугу твого до себе,
О господи, прийми. Хай буде воля неба.
(Підходить до могили і спиняється на її краю.)

ЄПИСКОП

Належить слухати єпископів своїх.
Гординя у ченців страшна ганьба для них!
Хто похитнуть хотів святої церкви камінь,
Той буде кинутий у морок вічний.

ЧЕРНЕЦЬ

(На порозі могили.)

Amen.

ЄПИСКОП

Тобі наказую, скорись.

ЧЕРНЕЦЬ

Не можу.

ЄПИСКОП

Стань
На крок униз.
(Чернець переступає в могилу і спускається на першу сходинку.)

В ім'я Ісусових страждань —
Зречися.

ЧЕРНЕЦЬ

Ні.

ЄПИСКОП

Зійди.
(Чернець опускається на другу сходинку.)

Зречися.

ЧЕРНЕЦЬ

Ні.

ЄПИСКОП

Ще нижче.
Зійди.
(Чернець опускається на третю сходинку.)

Єпископ я й суддя твій, чорноризче.
Зречись облудного учення.

ЧЕРНЕЦЬ

Ні, воно
Правдиве.

ЄПИСКОП

Кайся.

ЧЕРНЕЦЬ

Ні.

ЄПИСКОП

Зійди.
(Чернець спускається. Видно тільки половину його постаті. Єпископ робить крок до нього і наближається до входу в підземелля. Він показує йому на те, що всередині.)

Поглянь на дно —
Там хліб і в кухлику вода.
Тепер для тебе
Погаснуть назавжди і сонце, й зорі в небі.

ЧЕРНЕЦЬ

Хай буде так.

ЄПИСКОП

Зійди.
(Чернець спускається. Тільки голову його видно з могили.)

Знай: без повітря там,
Мов факел смоляний, погаснеш ти і сам.
Там голод, спрага, смерть, — це жах!

ЧЕРНЕЦЬ

Ні, це прекрасно!

ЄПИСКОП

Зійди.
(Чернець зникає в підземеллі.)

ГОЛОС ЧЕНЦЯ

(З могили.)

Стою на дні.

ЄПИСКОП

Кладіть плиту. Нещасний!
(На знак єпископа двоє ченців прикладають камінь до входу в могилу. В останній момент перед тим, як остаточно його закласти, вони зупиняються, лишивши тільки вузеньку віддушину. Єпископ нахиляється до цієї щілини.)

ЄПИСКОП

В ім'я Христових ран! Іще коротка мить,
І буде пізно, — ніч навік тебе затьмить.
Чи ти зречешся?

ГОЛОС ЧЕНЦЯ

Ні.

ЄПИСКОП

Зречешся ти?

ГОЛОС ЧЕНЦЯ

Ніколи.

ЄПИСКОП

Як так, повинен ти скоритись божій волі,
Йди з миром.
(Обидва ченці опускають камінь, і могила закрита.)

А тепер — помолимось, брати.
(Всі складають руки. Ченці стають по двоє в ряд і повільно виходять, єпископ іде останній. Вони зникають за деревами. Чути їхній похоронний спів. Голоси повільно стихають вдалині.)

ГОЛОСИ ЧЕНЦІВ

(Здаля.)

De profundis ad te clamavi...[1]

ГОЛОС ЧЕНЦЯ

(З могили.)

О, прости
Й помилуй, боже, світ нещасний і лукавий.

ГОЛОСИ ЧЕНЦІВ

Libera nos...[2]

---

[1] З глибини до тебе взиваю *(лат.)*.
[2] Спаси нас *(лат.)*.

ГОЛОС ЧЕНЦЯ

Спаси мене, о боже правий.

(З'являються дон Санчо і донья Роса.)

СЦЕНА 8

Чернець (у могилі), дон Санчо і донья Роса. Виходять з гаю. На узліссі вони спиняються. Дивляться одне на одного і оглядаються на загальну глушину, що їх оточує. Хвилина мовчання. Вже майже ніч.

ДОН САНЧО

З дитинства любимо один одного ми,
І серцем ми одно між усіма людьми,
Й не знаю, чи тебе до себе я рукою
Притягую, чи сам десь лину за тобою...
Ми таємницею вповиті. Я не раз
Над нею думаю. Виховували нас
У цім монастирі укупі. Але хто ми?
І хто нас в'язнями тримає — невідомо.
А чи не все одно? Адже любов моя
Тут вільна. Ти і тут для мене—
дама, й я —
Твій рицар. Що — душа моя?
Твій подих, пломінь
Небесний; уст, очей твоїх ласкавий
промінь.
Нема тебе — й душі немає у мені...
Скинь покривало... Лиш один цілунок...

ДОНЬЯ РОСА

Ні...

(Вона дозволяє йому поцілувати себе й потім, спершись на його руку, показує на небо.)

Он зірка...

(Обоє захоплено милуються нічним небом.)

ГОЛОС ЧЕНЦЯ

(З могили.)

Господи, помилуй землю.

ГОЛОСИ ЧЕНЦІВ

Ite,
Sepulcris pax...[1]

ДОНЬЯ РОСА

Десь співи...

ДОН САНЧО

Ні, стогін сумовитий...

ГОЛОСИ ЧЕНЦІВ

(Вони дедалі стихають і поволі завмирають вдалині.)

O onus grave...[2]

ДОНЬЯ РОСА

Ні, це таки справді спів.
Як гарно в пітьмі він лунає. Це — порив
До неба в радості святій. Любові двері
Відкрито нам і всій землі.

ГОЛОСИ ЧЕНЦІВ

O miserere!..[3]

ГОЛОС

(З могили.)

O miserere!..

ДОН САНЧО

Ні, то зойк, то кличе хтось!
Та звідки голос цей?

ДОНЬЯ РОСА

З каплиці — почалось
Уже служіння там.

ДОН САНЧО

Ні, ні...

ДОНЬЯ РОСА

Вночі, в тумані
Таке облудне все...

ГОЛОС

(З могили.)

Почуй мене в благанні,
Ісусе мій!

ДОН САНЧО

(Помітивши камінь, що закриває могилу.)
Це тут!

ДОНЬЯ РОСА

Як страшно...

ДОН САНЧО

Тут, в землі!

ДОНЬЯ РОСА

То мертвий!

ГОЛОС

(З могили.)

Боже мій!

ДОН САНЧО

Ні, то живий — у млі
Могильній.

ДОНЬЯ РОСА

Не підходь. То тінь, мара жахлива.

ДОН САНЧО

(Майже суворо.)

Допоможи мені.
(Стає навколішки й силкується відсунути камінь. Вона теж стає поруч і намагається його підняти. Він з усміхом обертається до неї.)
То в'язень нещасливий, —
Хай через тебе він врятується.
(Нахиляється до каменя і кричить.)
Бринить
Чийсь голос — чи не тут?

ГОЛОС

(З могили.)

Допоможіть!

ДОН САНЧО

Заждіть.
(Обоє силкуються звести могильний камінь.)
Ніяк не підніму. Де б нам підойму взяти?
(За кілька кроків од себе він помічає над могилою залізний хрест, що стоїть біля стіни.)
Он — хрест.
(Встає і йде до хреста.)

ДОНЬЯ РОСА

(Перепиняючи його.)
О, зупинись.

ДОН САНЧО

(Глянувши на склеп.)
Невже йому вмирати?

ДОНЬЯ РОСА

Боюсь — зневажимо хреста святиню ми.

ДОН САНЧО

Святіший буде він, як визволить із тьми

---

[1] Йдіть, мир гробам *(лат.)*.
[2] Тяжкий тягар *(лат.)*.
[3] Помилуй нас *(лат.)*.

Нещасного. Візьму його, —
любов Христова
Над нами.
(Вириває залізний хрест.)
ДОНЬЯ РОСА
(Хреститься.)
Ave crux![1]
ДОН САНЧО
(Роздивляється на хрест, тримаючи його обома руками.)
А вийшов лом здоровий.
(Підкочує до могили кам'яну брилу і робить з неї опору для підойми. Гострий кінець хреста підкладає під камінь, і обоє разом нагинають лом до землі.)
Як неохоче смерть повіки підійма...
Важкенько...
(Обоє трохи зупиняються, щоб оддихати.)
А страшні діла таїть німа,
Сумирна тиша цих монастирів.
ДОНЬЯ РОСА
О боже, —
Я вся тремчу...
ДОН САНЧО
(Взявшись за підойму.)
Плита важка, та якось, може,
Підважим...
(Камінь починає рухатись.)
ДОНЬЯ РОСА
Піддалась.
ДОН САНЧО
Натиснім ще удвох.
(Донья Роса спирається на підойму, Санчо підштовхує камінь. Склеп відкривається.)
ДОНЬЯ РОСА
(Плеще в долоні.)
Як гарно!..
ДОН САНЧО
От і все...
(Заглядає в чорний отвір.)
Який жахливий льох,
Як цвіллю з нього тхне...
(Чернець поволі виходить з ями. Він по черзі дивиться то на дона Санчо, то на донью Росу.)
ДОНЬЯ РОСА
Живий!.. Стара людина...
Чернець... Як добре, що з тобою
в цю годину
Якраз проходили ми тут!
ЧЕРНЕЦЬ
Мене відтам
Спасли ви, діти, — й я, клянусь,
віддячу вам!

ДІЯ ДРУГА

ТРИ ПАНОТЦІ

Гірські верховини в Італії. Печера відлюдника. Вглибині — вхід, за яким видно широку далечінь. На землі — в кутку солома, в протилежному кутку — маленький вівтар, на якому лежить череп. В заглибленні скелі — кухоль води, чорний хліб, дерев'яна таріль з яблуками та каштанами. Замість стільців — камені. Найбільший з них править за стіл. На обрії ліси, кручі, провалля. Вдалині — гірський потік. У тумані — монастирська дзвіниця.

СЦЕНА 1

Франческо Паоланський навколішках молиться. Перериває молитву. Слухає. Лунають мисливські роги, чути гавкання собак.

ФРАНЧЕСКО ПАОЛАНСЬКИЙ
Чи то почулося? Здається, дзвін...
(Прислухається.)
Ні, горни.
Та хто ж би то сурмив у цій пустелі
чорній?..
(Слухає.)
Лише струмки шумлять, мов гомін
голосів,
Та вітер шелестить верхів'ями лісів.
Ні, то мисливці.
(Визирає.)
Так, хорти, гобої, крики, —
В цім галасі весь ліс здригається великий
І демоном стає людина, звіру — жах!
(Слухає, гомін на ловах дедалі голоснішає.)
В належних Римові священних цих лісах
Ще з вікопомних днів Симона й Доротеї
Лише осельники печері оцієї
Криївку ділять тут з вовками. Братом звір
Людині тут стає, і непорушний мир
Людей з природою поєднує в любові.
Ні цар, ні князь — ніхто у дикій
цій діброві,
В цім володінні пап, спокою б
не посмів
Порушити нічим — ні гавкотнею псів,
Ні сурмами.
(Гавкіт віддаляється. Гомін ловів то наближається, то стихає, потім знову голоснішає.)
Один лиш папа мав би право,
Та він — лиш людських душ мисливець
нелукавий.
Ні, й найлютіший би не зважився бандит
Тут проливати кров і птахам вільний літ
Полохати. Та хто ж, проте, посмів,
завзятий?

При вході в печеру показується старий чернець, з ціпком у руці, з запиленими ногами, поверх домініканської ряси на ньому керея пілігрима. Він спиняється на порозі. Борода в нього сивувата, у Франческо Паоланського вона біла

СЦЕНА 2

Франческо Паоланський і Торквемада.

ТОРКВЕМАДА
Вітаю панотця!
ФРАНЧЕСКО ПАОЛАНСЬКИЙ
Привіт, почесний брате!
ТОРКВЕМАДА
Дозволь хвилину тут спочити.

[1] Благословенний хрест *(лат.)*.

ФРАНЧЕСКО ПАОЛАНСЬКИЙ

Брате мій,
Зайди...

ТОРКВЕМАДА

Не перший день я шлях верстаю свій,
Я сонцем спалений, я весь горю в утомі, —
І от до панотця святого — невідомий
Мандрівець — мовлю я: Lamma sabacthani![1]
О будь благословен!

ФРАНЧЕСКО ПАОЛАНСЬКИЙ

Благословенні дні
Твої, людино.

ТОРКВЕМАДА

Я також чернець.

ФРАНЧЕСКО ПАОЛАНСЬКИЙ

З тобою
Господь на всіх шляхах твоїх! Передо мною
Не треба розкривать, куди і звідки путь
Твоя, бо стопи всі до заходу ідуть
Від сходу. Те що ти, мандрівнику незнаний,
Те й ми усі. Одно сподорожує з нами
Недовідоме. Шлях для смертних лиш один:
Могила нам для ніг, як вівтар для колін.

ТОРКВЕМАДА

Із миру я іду, простуючи до міста.
Йду в Рим.

ФРАНЧЕСКО ПАОЛАНСЬКИЙ

До Риму?

ТОРКВЕМАДА

Так. Смиренному врочисте
Завдання випало, і час уже настав.
Нежданo я пішов. В пісках, в снігу блукав
Босоніж я. Мій лист у Римі вже відомий.
Та й Папа Олександр давно мені знайомий.

ФРАНЧЕСКО ПАОЛАНСЬКИЙ

Як? Новий папа?

ТОРКВЕМАДА

Він іспанець, як і я,
Ми з ним стрічалися в Валенсії. Ім'я
Він має Борджіа. Але хто ти, в пустині
Ці богом посланий — служить його святині?

ФРАНЧЕСКО ПАОЛАНСЬКИЙ

Франческо з Паоло. А як же звешся ти?

ТОРКВЕМАДА

Я — Торквемада.

(З пошаною відступає перед анахоретом.)

Як? Франческо ти? Святий?

ФРАНЧЕСКО ПАОЛАНСЬКИЙ

Ні.

ТОРКВЕМАДА

Пророкуєш ти?

ФРАНЧЕСКО ПАОЛАНСЬКИЙ

Ні.

ТОРКВЕМАДА

Дива твориш?

ФРАНЧЕСКО ПАОЛАНСЬКИЙ

Я їх
Лиш бачу. В час, коли світанок у безкраїх
Зоріє небесах і води золотить,
І для малих пташок пливе в ясну блакить
Величний сонця диск, — у полі, у діброві —
Загальний стіл для всіх голодних
скрізь готовий.
Відгонить світло тьму — і все живе й цвіте.
Та це не я роблю, а бог.

ТОРКВЕМАДА

Чи не на те
Він нам зустрітися поклав, щоб ми обоє
Я — тайновидець, ти — апостол, між собою
Порозумілися? Чи думав ти коли
Про папу, цю труну фарбовану? Не йшли
На серце помисли тобі, що цей, в тіарі,
Не справжній пастир є Христової отари,
Що, невідомий, десь він криється в юрбі,
Що церкви душу він заховує в собі,
А той — її пусту лиш носить діадему?
Що б ти сказав, коли б цим ключарем
Едему,
Вершителем велінь господніх потайним
Був я?

ФРАНЧЕСКО ПАОЛАНСЬКИЙ

Один є Рим, один і папа в нім —
Людина божа.

ТОРКВЕМАДА

Ні, не божа то людина,
Хто чоловіческим не годен бути сином.
А чоловік той — я. Адже чекала всіх
Пекельна темрява. І от — я кров'ю гріх
Зцілю. Жорстокими ці видаються ліки
Й страшними. Та у жаль впадаю я великий,
В безмежне, діюче, правдиве співчуття.
Безодня ця — любов.

ФРАНЧЕСКО ПАОЛАНСЬКИЙ

Не розуміє я
Тебе. Помолимось.

(Схиляє коліна перед вівтарем.)

ТОРКВЕМАДА

В дні юності моєї
Коли уперше я цю одягнув керею,
Раз кулю довелось побачити мені
У Сеговійському соборі, і на ній —
Весь світ змальований, з державами
й містами,
Лісами й ріками, морями й островами,
Гірськими пасмами, кордонами держав,
Що ними споконвік Господь розмежував
Народи, пітьмою гріховною вповиті.
Панотче, знаєш ти — нема державця в світі,
Щоб кулі не тримав державної в руці.
Усесвіт бачу я в величній кулі цій.
Я бачив області й народи гомінливі,
Європу, Африку, край Індії щасливий,
Де повстає зоря. І я сказав: моя
Над світом буде власть. І мовив я: в ім'я
Ісуса, що у снах мені являвся, взяти
Повинен землю я і небесам віддати.
Так, отче праведний, —
увесь цей круг земний,
З його державами, безумствами війни,
Риданням, зойками — моїм стає віднині, —
Чи зрозумів ти?

ФРАНЧЕСКО ПАОЛАНСЬКИЙ

(Встає й кладе пальця на череп.)

Ось мій круг: судьба гордині
І слави. Загадка премудрих. Темна ніч,
Що вічність криється у ній од наших віч.
Цей долі залишок, цей череп, що з безодні
Вселюдської стирчить, неначе риф
підводний.

---

[1] Чом ти покинув мене, отче! *(давньоєвр.)*.

Ці зуби з усміхом немовби юних днів,
Хоч світ очей погас. Ця машкара віків,
Що тайну життьову ховає під собою.
Так, душу перед цим наглядачем нагою
Вчувати, мислити, не покидати мрій
І ждати з дня на день, що час надійде твій,
За свідків маючи ці дві діри безокі,
Молитись і німий цей споглядати спокій,
Що в темряві моїх пильнує молитов, —
У цьому весь мій скарб.

ТОРКВЕМАДА

(Вбік.)

Я слухав — і немов
Осяяло мене: колись-то Костянтину
На небі корогва з'явилась. Я в цю днину
Теж бачу знамено, — мені поможе тлін,
І я здолаю світ, як славний Костянтин.
Так, в іншім вигляді нам сяєво Христове
Намалювала з цим пустельником розмова.
Я сферу втримаю свою й його візьму.
Підводний стане риф проводирем крізь тьму,
І знаменом життя послужить смерть у мене.

(До Франческо Паоланського.)

Послухай, Домінік про полум'я вогненне
Омильно вчив. Воно — не кара, не ганьба,
А світло рятівне для тих, хто загиба.
Огні погашено, — їх запалити треба.
Чи зрозумів ти?

ФРАНЧЕСКО ПАОЛАНСЬКИЙ

Так.

ТОРКВЕМАДА

Я від землі до неба
Спасенний розпалю пожар. Панотче мій,
Ніхто ще не плекав таких блискучих мрій!
Блаженний Домінік хотів лише карати,
А я святим огнем світ хочу рятувати.
Як часто в темряві я голос чув Христа:
«Іди, іди, тебе виправдує мета!»
І я іду.

ФРАНЧЕСКО ПАОЛАНСЬКИЙ

(На невеликому камені, що править йому за стіл, кладе хліб, дерев'яну таріль і ставить кухля з водою.)

Ось хліб, вода, щоб підживитись.
А намірів твоїх мета ясна. Молитись
Я буду, щоб Господь раніше поразив
Тебе, ніж спалахне один з твоїх огнів.
Бо краще смерть твоя й тобі, і людям, сину,
Ніж крок твій на шляху, де світ любові
гине.

ТОРКВЕМАДА

(Вбік.)

Ума самотнього затьмарення сумне,
Цей бідний праведник не зрозумів мене!

ФРАНЧЕСКО ПАОЛАНСЬКИЙ

Людина — брат і друг. Любові жде людина.
Не можна й комара вбивати без причини.
Усе створіння бог очам людей одкрив,
Під віттям у траві, у темряві лісів,
В повітрі, у воді — не можна убивати
Нікого. Вільний труд — людині,
пташеняті —
Зелений гай, і мир, і спокій — всім. Ні грат
Тюремних, ні оков. Якщо людина — кат,
То бог — тиран. Бо хрест — євангелії-зброя,
А меч — корану міць. Із темряви земної,
З безодні зла й скорбот — один любові
шлях.
Той помиляється, кому слугує жах.
Твій, сину, ешафот, то виклик надто смілий.
Лишімо богу смерть. Користувать
з могили —
Яке зухвальство! Все священне — і дитя,
І женщина, і плід, і квіти. Рух життя
Безмежного в собі я чую щохвилини,
Вночі і вдень, коли з цієї верховини
До неба молитви мої пливуть, як дим.
А щодо папи, то він — папа, й перед ним
Скоритись треба. Всіх без осуду прощати,
У хибах каятись, нікого не вбивати,
Молитись, вірити і не губить надій, —
Це, сину, весь закон життя, також і мій.
Хто виконає цей закон — спасенний буде.

ТОРКВЕМАДА

Ти, старче, лиш себе спасаєш тут. А люди?
Ах, отче, вічне душ падіння в глибину
Покари лютої, у темряву страшну,
В пекельне полум'я! Щодня і щохвилини!
Себе-то ти спасеш. А братові-людині
Ти допоможеш? Чим? Тобі лише б знайти
Горіх чи яблуко, і ти, немов святий
Пахомій чи Ансельм, радієш у пустелі.
І світові цього вже досить, і веселий
Ти серцем, і нема ні кари, ні гріхів...
А душі прокляті, а вічний пекла гнів —
Дрібниці, тільки б ти на зашкарублій маті
Міг з кухликом води про вічність
розмишляти.
Не патріархове — дитяче то життя!
Отож не маєш ти священного чуття
Любові отчої. Хіба людська родина —
Ніщо? Та дбаємо ми навіть про скотину.
Лікуєм пса. А тут же гине чоловік!
Не маєш серця ти! Мов у в'язниці, звик
Ти жити. Значить, ти не почував ніколи,
Що тисяччю вузлів ти зв'язаний із кволим
Єством людини — злим, отруйливим,
що скрізь
Волочить на собі тягар нещасть і сліз
І сіє злочини. До тебе не пристане
З них жоден! Дивишся здаля ти на погане
Життя, і не відчув, як невідривно — тінь
Твоя пов'язана з цим виром животінь?
Згорнув ти руки? Ти псалмів своїх співаєш?
Марою від хреста й до вівтаря никаєш —
Від купи каменю до дерев'яних мар?
Це ж усамітнення! Коли кругом пожар,
Коли все рушиться — ти будь з людьми
своїми.
Це — твій обов'язок, безжальний,
невмолимий.
Він переповнює сумління глибину.
В пустині, в келіях нас будить він од сну
Й кричить: на поміч стань! Подумай
про людину!
Її присуджено до вічного загину.
Жінки й чоловіки, старі й малі — гуртом
Повинні зринути в цей виючий содом.

Біжіть, і дрюччям цю збожеволілу зграю
Рятуйте, силою усіх женіть до раю!
Для цього й на землі живем ми, отче. Твій
Закон — то світло, мій є тайна. Крім надій,
Не дав нічого ти, а я — даю спасіння.
Я — поміч богові.

Вже кілька хвилин, як на порозі печери з'явився чоловік. У нього мисливська рогатина в руці і хрест на шиї. Він одягнений у мисливське вбрання з золотої парчі, на голові в нього — висока золота шапка з трьома разками перлів. На поясі — ріжок. Він чув останні слова Франческо Паоланського і всю промову Торквемади. Він голосно регоче. Франческо і Торквемада повертаються.

СЦЕНА 3

Ті ж і мисливець.

МИСЛИВЕЦЬ

Клянусь, музик гудіння
Не веселило так мене, як ви, сини
Мої. З цікавістю я вислухав чудний
Ваш диспут. Дурні ви! Полюючи в долині,
Прийшло мені на мисль: зійдім на
гору нині,
Побачим дивака. І справді, ви мене
Розважили як слід. Життя було б нудне,
Як вас послухати.

(Наближається, схрещує руки і дивиться прямо на них.)

Як є десь бог на світі,
То він мовчить. Людей надумавши створити,
Вінцем творіння він назвав їх, —
ну й дурний
Вінець! Од черв'яка — до змія й Сатани,
Оце — прекрасно!

(Робить крок до Торквемади.)

Ну, а ти вертайсь додому.
Твій, Торквемадо, шлях давно мені відомий.
Я згоден. І смішна й велична мисль твоя.
Іди в Іспанію й роби як хочеш. Я
Дарую небожам майно єврейське. Нині
Змагались ви, нащо дано життя людині.
Скажу не криючись. Для насолоди. Цим
Лиш світом тішусь я, й себе лиш бачу в нім.
Зрить кожен тут одне — через усякі призми.
Я — насолоду.

(До Франческо Паоланського.)

Ти — мольби.

ТОРКВЕМАДА

(Дивлячись то на одного, то на другого.)

Два егоїзми!

МИСЛИВЕЦЬ

Інстинкти випадок із попелом змішав,
Цю амальгаму хтось людиною назвав.
Із того ж тіста я, що й решта в світі люду.
Отож хіба дурний уже я зовсім буду,
Як не хапатиму зубами від життя
Хвилинних насолод і радощів буття,
Як не скуштую втіх, що швидко так
минають.
Зазнати щастя — от чого усі жадають.
Мені слугує й те, що злочином назвуть,
І кровозмішення — лиш забобон, Є путь
І крізь убивство. Я сумлінність поважаю,
Та тільки лиш тоді, як з рук її збуваю.
Якщо прекрасною росте дочка моя,
Невже коханцем їй не смію стати я?
Ото б я був дурний! Я хочу існувати.
Спитайте в яструба, в орла — як сміє рвати
Він м'ясо, і чиє гніздо він зруйнував?
Як чорне убрання, чи біле хто нап'яв,
То мусить дурником він очі опускати
Перед розкошами, що може світ нам дати?
Свій розум май, — швидкі хвилини
втіх лови!
Якщо нічого там нема, хоч тут живи!
Із бальних зал стають одні лише руїни,
Іде, танцюючи, мудрець до домовини.
Мій бенкет — дай мені.
Слід отруїть когось —
Нехай. Що — інших смерть?
Аби мені жилось.
Всевладний голос я — невтомний,
гарячковий.
Я всесвіт, наче плід, поглинути готовий.
О смерте, хтів би я про день забути твій,
Не знати й бога я б хотів. Поки живий —
Я насолоду п'ю, бо там
лиш тьма могили.

ФРАНЧЕСКО ПАОЛАНСЬКИЙ

Хто цей мерзотник?

ТОРКВЕМАДА

Це — сам папа, друже милий.

ЧАСТИНА ДРУГА

ТОРКВЕМАДА

ДІЙОВІ ОСОБИ

Дон Санчо.
Донья Роса.
Маркіз де Фуентель.
Торквемада.
Гучо.
Герцог де Алава.
Єпископ Урхельський.
Король Фердінанд.
Королева Ізабелла.
Мойсей бен-Хабіб, великий рабин.
Королівський капелан.
Воротар.
Солдати, пажі, євреї, ченці, покутники.

ДІЯ ПЕРША

Королівський патіо «Кондес-рейєс» у палаці-монастирі Ла-Льяна в Бургосі. Чотирикутне подвір'я, оточене галереєю з потрійних арок. У двові двоє великих зовнішніх відкритих дверей, що розташовані одні проти одних і ведуть до міста. Галерея, що на першому плані, закінчується з лівого боку двійчастими дверима, що стоять зачинені, а до них веде високий ганок з трьома приступками. Праворуч він межує з портиком. Біля портика на помості стоїть високе залізне крісло, розмальоване гербами і увінчане короною, а над нею стримить шпага, вістрям своїм обернена вгору. Під портиком стоять непорушно два священики, які, очевидно, стережуть скриню, що стоїть на землі.

СЦЕНА 1

Дон Санчо, Маркіз де Фуентель, згодом — Гучо. Дон Санчо в одежі з золотої тканини. При боці в нього шпага.

ДОН САНЧО

Це сон!

МАРКІЗ

Це дійсність.

ДОН САНЧО

Я — владар!

МАРКІЗ

У цій країні
Ви — після короля є перший.
(Цілує руку дону Санчо.)

ДОН САНЧО

Я!

МАРКІЗ

Віднині
Все маєте ви — трон, і щастя, і любов.

ДОН САНЧО

З донькою Росою я одружусь.

МАРКІЗ

Прийшов
Щасливий день: вже їй корону одягають,
Освітлюють олтар. Через годину мають
І повінчати вас. З наказу короля
Весь церемоніал веду сьогодні я.

ДОН САНЧО

Ви — добрий геній наш!

МАРКІЗ

Поки святять каплицю
І донья Роса вас в дівочій жде світлиці,
Я, Хіль де Фуентель, відкрию двері вам,
Щоб ви, за звичаєм, її ведучи в храм,
Тут перед королем свою присягу склали
Й подяку, як велять старинні ритуали.
Вас має бачити до шлюбу він. Такий
Порядок. Ждіть його у галереї цій.

ДОН САНЧО

Волів би просто я до церкви йти.

МАРКІЗ

Скоріться,
Владарю мій. Король на ваші обітниці
Лиш скаже: «Згоден я». Старинний цей обряд
І ваш із королем зміцнить васальний лад.

ДОН САНЧО

Хай буде так.

МАРКІЗ

Себе повинні ви скорити
Законам давнім.

ДОН САНЧО

Тож мій батько...

МАРКІЗ

Знаменитий
Інфант.

ДОН САНЧО

А, значить, дід.

МАРКІЗ

(Вбік.)
Це — я.

ДОН САНЧО

Король, отець Інфанти.

МАРКІЗ

Будете у щасті й ви вінець
Носити довгий час. Лиш інколи поради
Моєї слухайте.

ДОН САНЧО

Я завжди буду радий,—
Бо щиро,— бачу я,— ви любите мене,
Хоч і недавно ми знайомі. О, страшне
Було знайомство в нас. Прийшли ви нас узяти
Обох з монастиря й до короля в палати
Ввести. Увесь тоді був страху повен я,
Мов ведений в полон. Але тепер моя
Душа — у щасті: нас вінчають!
Я — спокійний,
Я чуюсь біля вас в безпечності надійній.

МАРКІЗ

На мене здайтесь. Я бажаю щастя вам:
Нехай на всіх шляхах вам допоможе сам
Господь. Якби прийшлось вам хворість або рану
Прийняти й треба вам було б, як і Хуану,

Віконту Ретському, для ліків пити кров,
То жили б я відкрив, щоб бачити,
як знов
Ви відживаєте, хоч буду сам вмирати.
О, мій владарю, мій король!
(Вбік.)
Моє дитя ти!
(Входить Гучо. Він чує останні слова маркіза.)

ГУЧО

(Вбік, спостерігаючи маркіза.)
Хоч добродушний він, а щось хитрує.
Ба!
І що мені до тайн оцих? Людей судьба
Мені чужа. Якби лиш пальцем ворухнути
Було задосить, щоб спинити злочин
лютий,
Я все ж не ворухну. Дивлюсь, плазую я,
А користі — катма! Вся й служба це моя!
(Входить загін солдатів африканської гвардії короля Кастільського, з герцогом де Алавою на чолі.)

МАРКІЗ

(До дона Санчо.)
Тож буде вас король в цій галереї
ждати.
(Виходить на приступки ганку і відчиняє двійчасті двері, що ведуть до внутрішньої частини палацу-монастиря. Потім дає знак дону Санчо йти за ним.)
Будь ласка, принце мій, заходьте!
(Побачивши солдатів і показуючи на них дону Санчо:)
Ці солдати —
Ваш почет.
(Говорить далі до дона Санчо, тим часом як той піднімається на сходи.)
Як лише заграють сурми, вам
Удвох з графинею належить стать он там,
І перед королем схилить удвох коліна.
(Глянувши в бік галереї.)
От і король...

Дон Санчо заходить у двері ганку, а за ним і маркіз де Фуентель. Двері за ними зачиняються. Входить король у супроводі свого капелана.

СЦЕНА 2

Король, Гучо, герцог де Алава, королівський капелан.

КОРОЛЬ

(До герцога де Алава.)
Сюди, мій герцог.
(Герцог підходить до короля.)
В тій хвилині,
Як я здійму з грудей ланцюг, щоб одягнуть
На нього...

ГЕРЦОГ

Слухаю, владарю мій...

КОРОЛЬ

(Глянувши на загін солдатів.)
А, тут
Вони? Гаразд.
(До герцога.)
Коли скажу я урочисто:
«Приймаю рицарем тебе, нехай пречиста
Марія захистить тебе од зла»,—
в ту мить
Ви, ззаду стоячи, повинні оголить
Мечі і заколоть його.

ГЕРЦОГ

Все ясно.

ГУЧО

(Вбік, пригортаючи до серця обидва свої брязкальця.)
Нині
Цим лялькам безпечніш, як людям.
(Капелан нахиляється до вуха короля і рукою показує йому на скриню, що її стережуть два священики, стоячи під портиком.)

КАПЕЛАН

(Тихо до короля.)
Ось одіння
З наказу вашої величності.

КОРОЛЬ

Мабуть,
Не знадобиться вже воно.
А втім — побудь
(Показує на портик.)
З ним там...
(Капелан приєднується до двох священиків, що стоять під портиком.
Король, звертаючись до герцога де Алава.)
Ти, герцог, стань сюди.
(Вбік.)
Я хочу мати
Можливість так і так цю справу
розв'язати.

Двері ганку розчиняються, і з них виходить маркіз де Фуентель. Він поволі спускається по сходах. Король починає пильно розглядати залізне крісло.

СЦЕНА 3

Ті ж і маркіз.

МАРКІЗ

(Вбік.)
Іще година, й він звінчається! — моє
Дитя — владар! Щомить все вище
він стає,
Йдучи від темряви до світла. Ще година,
Ще крок, і він — монарх могутній.
О, дитино
Безвинна! Освіти в осяйності своїй
Сумного діда. Я... я плачу... Боже мій!
Я повен радості, яку могло вмістити
Моє старе єство — брудне, смутне,
прибите.
(Втирає сльози.)

КОРОЛЬ

(Звертаючись до нього.)
Ти тут, маркізе!

МАРКІЗ

(Вклоняючись.)
Мій державче...

КОРОЛЬ

Я б хотів
Тобі на самоті сказати кілька слів...

(Показує йому на старе залізне крісло.)
Це що за крісло?
Що за шпага перед нами?

МАРКІЗ

Це — трон, владарю.
Тут сидів перед послами
Ваш предок Гарсіа. Меч вище голови —
Знак влади, що її успадкували й ви.

КОРОЛЬ

Так, я в державі цій один владар,
— од мене
Тут і життя і смерть.

ГУЧО

(До короля.)
Вас двоє.

За кілька хвилин перед ним з дверей праворуч вийшла процесія і прямує через квадратний двір до дверей ліворуч. Процесія складається з двох рядів покутників: один ряд білий, другий — чорний. Вони йдуть паралельно, крок за кроком, зі спущеними на обличчя каптурами. Покутники білі мають каптур чорний, покутники чорні — каптур білий. У спущених каптурах — проріз для очей. На чолі процесії — покутник весь у чорному, з таким же каптуром, несе велику чорну корогву, з намальованим на ній черепом і складеними навхрест кістками під ним. Череп і кістки — білого кольору. Процесія проходить у глибину сцени тихо й мовчки. Гучо показує королю на корогву.

КОРОЛЬ

(До Гучо.)
Так, мерзенний
Чернець той.

ГУЧО

Так, але й могутній. Перед ним
Тремтить і сам король.

МАРКІЗ

За прапором оцим
Я чую дим багать і паленого тіла.

КОРОЛЬ

Куди ці люди йдуть?

ГУЧО

Полум'яна могила
Шукає жертв. От ви спокійно живете
І не гадаєте, що хтось на вас плете
Страшну історію. От ви в своїй світлиці
Без наміру якусь промовили дурницю.
Лише упавши з уст, те слово вже летить
В священний трибунал і западає вмить
До вуха темного, що день і ніч пильнує.
І от — з корогвою по вулицях мандрує
Цих чорних привидів процесія страшна.
Всіх обминаючи, повільно йде вона
У два ряди. Ніхто не сміє зупинити
Її, від неї всі ховаються — і діти,
Й дорослі, падають всі перед нею ниць.
Всі знають — ця рука хапає силоміць.
Це — інквізиції святої фамільяри.
Так ходять скрізь вони —
провісниками кари.
(Показує на два ряди покутників, що саме в цю хвилину проходять у глибині двору.)
Чи день, чи ніч — вони готові мимо йти —
Без звуків, без пісень — до грізної мети.
Ви дома сидите, навколо ваші діти,
Ви їх цілуєте, в саду рвете їм квіти,
Смієтесь радісно і раптом — ви смутні,
Ви череп і кістки побачили в тіні.
О, скільки спалено людей!
Ніхто не знає!
До кого прапор цей іде — той загибає
Напевне.

Процесія і корогва зникають у великих дверях. протилежних до тих, крізь які вони увійшли.

МАРКІЗ

(Тихо до короля.)
Надто вже підтримує король
Наш духівництво. О, підступну грає роль
Цей Торквемада
Він привозить папські булли —
І цього досить вже, щоб короля забули,
Щоб власть його — міцна, блискуча,
золота —
Поблякла зовсім Цей чернець переверта
Нам весь державний лад.
За кілька літ поставив
Він свій мерзенний лоб над вінценосні
глави...
(Король слухає неуважно і, видно, не чує, що говорить йому маркіз. Маркіз — тихо до Гучо.)
Король не слухає.

ГУЧО

(Тихо до маркіза.)
Бо в нього інше щось
На думці.

Король підіймає голову, обводить поглядом усіх присутніх, що відступають назад, і знаком наказує маркізові підійти. Він підводить маркіза до авансцени, так щоб ніхто не міг чути, що він йому говоритиме. Гучо стежить за ними.

КОРОЛЬ

(До маркіза.)
Змалку ще багато довелось
Мені порад твоїх послухати, завжди
З них задоволений, я чути їх бажав би
Й надалі. Хочу я порадитись в речах,
Що треба в мене їх здійснити на очах.

Король запримітив Гучо, що залишився ззаду, за залізним троном. Рухом руки він його проганяє Гучо виходить.

ГУЧО

(Вбік, дивлячись на короля і маркіза.)
Що буде — кіт старий і тигр,
що підростає.

СЦЕНА 4

Король і маркіз самі на авансцені. Решта присутніх — углибині, звідки їм зовсім не чуть розмови.

КОРОЛЬ

(До маркіза.)
Зроблю, як скажеш ти,—
твоїх порад я знаю
Й ціную відданість.

МАРКІЗ

(Вбік.)
Це значить, що усе
Він зробить навпаки.

КОРОЛЬ

Що втішного несе
Нам політична гра?
Ти в ній знавець глибокий!
Чим забезпечимо Європи мир і спокій?

МАРКІЗ

Твердиня наша — ви. Нерушно стоїте
Лиш ви, все ж хилиться, а Франція росте.
В одному місці лиш вразливі ви,
владарю —
Це незахищений кордон біля Наварри.
Але раніш од нас ви хибу цю знайшли
І ліками її — дон Санчо узяли
Від сивого д'Ортес — віконта-кардинала.
Отож і терези на вашім боці стали.
Дон Санчо — право, ви ж є сила.
Ви — колóс,
А він — підпора Вам, орлові, довелось
Його, мов орленя, у кігті ухопити.
Потрібний конче вам лиш він один
на світі.
Живий,— він Францію лякатиме, мов грім.

КОРОЛЬ

Потрібний! Він один?

МАРКІЗ

І донья Роса з ним.

КОРОЛЬ

То задля мене він,— ти кажеш,
мусить жити?

МАРКІЗ

Так.

КОРОЛЬ

Знай: розкриються ті двері й буде вбитий
Отут на місці він.

(Маркіз, перейнятий жахом, робить рух.)

КОРОЛЬ

(Веде далі.)

Вподобав Росу я.
Ніколи ніжності і гордощів злиття
Так не світилося в усмішці соромливій,
І голос чарівний ще так ні одній діві
Жагучості очей ясних не відбивав.
А ніжки ці — такі малі, що я б узяв,
Здається, в руку їх обидві. А раптово
Зніяковівши, вся тремтить вона, й від того
Ще кращає... Коли признав її вже сам
Король прекрасною, то Санчо зайвий там.

МАРКІЗ

Звичайно.

КОРОЛЬ

Так, але державні міркування
Велять ховати нам свої переживання,—
Я знаю це. Та що ж було робити? Зріс
Не раптом у моїй уяві цей каприз.
Поки огонь росте — вагаєшся немало.
Ти думаєш, борні моє чуття не знало?
Я говорив собі — бо від цієї гри
Узяти мусив щось і я: чорт забери,—
Вона прекрасна! Так, проте цей шлюб
корисний,
Бо без Наварри наш кордон все
беззахисний.
Будь спокійнішою, любов... Але який
Неземний блиск очей!
І ніжний шовк руки!
А рухів грація! Але стривай, владарю,—
Чи згоден будеш ти задля спідниці даром
Віддати те, за що боровся з давніх пір?
Поглянь-бо ось туди, понад верхів'я гір —
Чи Франції король там не глузує з тебе?
Тож Санчо з Росою тобі звінчати треба,
Тоді придбаємо Дюрансу і Адур,
І наш міцний кордон,
мов непохитний мур,
Охоронятиме політики цієї
Плоди. Гаразд!
Хай він вінчається із нею!
Так ні! Який тягар! Не можу бачить я
Нікого іншого при ній! Вона — моя!
Не раб я, ось мій жезл. Чи мусив
бить шалене
Я серце шматувать, бо там — на Тібрі,
Сені,
Монархи-шпигуни ждуть, поки я свою
Послаблю пильність. О, челегко королю
Носити свій вінець
Бо серце прагне жити.
Хоч жаль, а я таки повинен Санчо вбити,
І вбити тут, в його гнізді. Ми не на те
Живем, щоб нудьгувать. Чи винен я,
проте,
Що це дівча таке прекрасне?

МАРКІЗ

Ні не винні.

КОРОЛЬ

Та й Ізабелла вже томить мене. Дружини
Нам треба іншої. А врешті — чи не смів
Я й покохати,— я, король!

МАРКІЗ

Лев зголоднів.

КОРОЛЬ

Люблю й ненавиджу. Лиш варто уявити
Дитинство спільне їх, і ці поля, і квіти...
Вона, прекрасна, й він, зухвалий,
що зривав
Цілунки в темряві... О, я ревнивий став,
І я позбудуся його! Мені приємно
У серці, від злоби сп'янілому, таємно
Лічить ненависті удари. Я б хотів,
Щоб кожен волос мій ненавистю тремтів.
Ненавидіти — як прекрасно це! Зубами
Тримати ворога, топтать його ногами —
О, я радів би аж до піни з уст! Бо я —
Безодня, що ковтне охоче й бугая
Й малу пташину. Як жагуче відчуваю
Я трепет знищення! Я перешкод не знаю,
І дурень буде, хто на пільгу жде якусь, —
Дон Санчо в мене тут, і я таки помщусь!
За що? За те, що він — вродливий,
що в коханні

Йому щастить. В душі замиканій
і тьмяній
Грозу вчуваю я і поклики буйні
Розбіжних поривань. Убивство —
друг мені,
І Каїн — брат. Коли здаюсь
я ніби кволий,
Холодний, приспаний,
в собі такої ж волі
Я чую міць, яку засніжений таїть
Серед зими вулкан, готовий кожну мить
Линути з кратера вогнисті лави хвилі.
Вблагати, стримати ніхто мене
не в силі,—
Тоді я лютістю ще гіршою горю,
І навіть з богом я готов почати прю...
Два маю засоби — його з очей прибрати.

МАРКІЗ
(Вбік.)

Аж два!

КОРОЛЬ

Один — сумний, це монастирські грати.
І другий засіб є — веселий і швидкий,
Це — смерть. Що ж, монастир?
Могильний супокій,
Проте, надійніший. Не чує він нічого.
Страшна глибінь його,
безжалісні пороги.
Могила — це глухий, а монастир — німий.
Склеп гарний тим, що він вже
не вертає з тьми.
А монастир — це круг, окреслений
старанно
Мерзенним циркулем. Крутись в ньім
безнастанно.
Санчо й посивів би в полоні чорних стін,
І, мертвенно блідий,
блукав би старцем він.
Та вибираю я. І я волію краще,
Щоб він умер. А ти висловлюєшся за що?

МАРКІЗ

Ви праві.

КОРОЛЬ

Як?

МАРКІЗ

Нехай умре.

КОРОЛЬ
(Вбік.)

Як так, чому
Впевняли так мене, що Санчо — син йому?
Не може бути.

МАРКІЗ

Я ухвалу поділяю.

КОРОЛЬ
(Вбік.)

То, значить: королю збрехали.

МАРКІЗ
(Стежачи за королем.)

Я вважаю
Так само, як і ви.

КОРОЛЬ

То слід, щоб він умер?

МАРКІЗ

Так.

КОРОЛЬ
(Вбік.)

Підозріло. Щось він іншої тепер
Співає. Запевняв він, що й мені,
й державі
Потрібний Санчо цей, шо смерть його
позбавить
Нас на Наварру прав.
Тут Франції кордон,
А там — імперії.
(Скоса поглядає на маркіза.)
Куди, в який затон
Мене він тягне?
Щось замислив потаємно
Цей зрадник...
(Вголос.)
Санчо вбить було б мені приємно,
Але й погризти теж. В монастирі його
Тримати — все одно, що на зубах. Свого
Укрити ворога за ці безпечні мури,
Щоб бачити його одчай, його тортури
Й повільну смерть — яка це насолода! Ти
Як мислиш?

МАРКІЗ

Нащо вам десь манівцями йти,
Як є простіший шлях — ударити і вбити.

КОРОЛЬ
(Вбік.)

Шахрай! Адже хотів він Санчо захистити,
Він, може, це й забув, та пам'ятаю я.
(Стежить за маркізом, а той стежить за ним.)
В лиці двозначному в оцього крутія
Раптовий блиснув світ.
Навіщо підбивати
Йому до лютості мене? Диявол клятий!
Як швидко на мою пристав він думку!
(Вголос до маркіза.)
Кров...

МАРКІЗ

Кров на руці в царя, це значить —
він зборов
Лихого ворога. Вбивайте!

КОРОЛЬ
(Вбік.)

Це він потай
Продався королю французькому. Мерзота!
(Вголос.)
Ти ж говорив: моя надія — Санчо, й мир
Нам забезпечений по цьому боці гір,
Лиш поки він живий.

МАРКІЗ

Я помилявсь. Ні в кого
Могутній владарю, хоч би й в самого бога
Запобігати вам не слід. Вбивайте.

КОРОЛЬ

Так,
Я знаю, щирий ти. Але народ — жебрак
Тисячорукий — що в політиці він знає?
Юрба, підбурена ненавистю, скипає,
Меча побачивши, що грудь комусь пробив.
Їй шкода вбитого, а красня й поготів
В труні— оплакують. Забудуть —
у в'язниці.
Занадто смілими нам бути не годиться.
Цей Санчо — молодий. Трагедії у нас
Не в моді. То ж мене, гадаю, повсякчас
Благословлятимуть, коли в одміну страти
Його сховаю я за монастирські грати.
Приємні пільги нам. Втекти він може?
Ні?

МАРКІЗ

Певніший вартовий це — віко на труні.

КОРОЛЬ

Та вбивство...

МАРКІЗ

(Показуючи на палац.)

Мурам цим до нього
не звикати.

КОРОЛЬ

(Вбік.)

О, зрадник...

(Вголос.)

Що ти мав, маркізе, ще сказати?

МАРКІЗ

Вбивайте...

(Чути сурми.)

Он сурмлять... А ось уже й вони.

Двері палацу відчиняються. Поперед усіх ідуть дон Санчо і донья Роса, — вони держать одне одного за руку. Донья Роса вся у срібних мережива, з короною із перлів на голові. Дон Санчо у графському капелюсі, прикрашеним застібкою, званою «блискавка» — суміш перлів і самоцвітів. Праворуч од них — єпископ Урхельський, з митрою на голові, ззаду — дами, царедворці, священики.

СЦЕНА 5

Ті ж, дон Санчо, донья Роса, єпископ Урхельський.

ЄПИСКОП

Король Кастілії, Фернандо! Цей ясний
Юнак — дон Санчо, він з юницею ясною,
З доньєю Росою вінчається. Обоє
Вони з походження — від готських
королів:
Вона — д'Ортес, він — граф Бургоський.
Ти звелів
Сюди їх привести, — звели ж їх і звінчати.
Дон Санчо, пастирем до твого маєстату
Удвох приведений з жоною, присягти
На вірність має, він бо тільки граф,
а ти —
Король.

Дон Санчо і донья Роса спускаються по сходах і схиляють коліна перед королем. Герцог де Алава робить крок вперед. Маркіз де Фуентель спостерігає, ледве притамовуючи віддих.

ДОН САНЧО

До ваших ніг, державче, володіння
Свої приношу я.

КОРОЛЬ

(Пильно дивлячись на єпископа.)

Чи в тебе є сумління,
Єпископе? Ченця з черницею вінчать?

ЄПИСКОП

Владарю...

КОРОЛЬ

То ж на них є постригу печать!
Твоя побожність — як в таке блюзнірство
впала?

ЄПИСКОП

Мій...

КОРОЛЬ

Рясу хлопцеві! А діві — покривало!

Капелан і два священики виступають з-під портика, один тримає в руках чорне покривало, другий — рясу.

Однією рукою священик кидає на дона Санчо рясу, другою — покривало на донью Росу. Лице дона Санчо зникає під капюшоном, а обличчя доньї Роси — під покривалом. Їх оточують солдати. У дона Санчо вихоплюють шпагу. Король дає знак.

КОРОЛЬ

Ведіть їх кожного в свій монастир.

ДОН САНЧО

(Борсаючись під капюшоном.)

О, мій
Король!..

КОРОЛЬ

(До ченців.)

Відповісте за нього — ви.

МАРКІЗ

(Полегшено зітхнувши.)

Живий!

Ченці і солдати відводять донью Росу в один бік, а дона Санчо — в другий.

КОРОЛЬ

(Тихо до маркіза.)

В свій час її візьму, Крізь ці,
буває, стіни
Тікають женщини

МАРКІЗ

(Вбік.)

Ба навіть і мужчини.

ДІЯ ДРУГА

Зала стародавнього маврітанського замку в Севільї. Вікна його виходять на Табладу, до Кемадеро [1]. Це — зала Ради. В глибині зали — вихід на галерею з маленькими арабськими колона-

[1] Кемадеро, дослівно «місце для спалювання» — площа, спеціально обладнана іспанською інквізицією, з багаттям та іншими знаряддями страт і тортур. *(Прим. перекл.).*

ми і з дверима, завішеними широкою завісою. Ліворуч — довгий стіл, з двох кінців якого стоять, одне проти одного, два зовсім однакові високі крісла з королівськими коронами. З цього ж самого боку, в шпалерах — замасковані двері, вузькі, низенькі, сполучені з таємними сходами. З протилежного боку, праворуч, у стіні, що межує з галереєю, великі двійчасті двері, до яких веде три приступки. Стіл покрито килимом з гербами Арагону та Кастілії. Посеред столу, на великій срібній тарелі розставлено 30 колонок золотих монет; ці колонки, високі й грубі, утворюють немовби золоту брилу — масивну, довгу, чотирикутну. На столі — срібний, позолочений каламар, документи, пергамент, віск, печаті, золочені пера, вставлені в каламар. Біля столу — шафка з шухлядами.

СЦЕНА 1

Маркіз де Фуентель і Мойсей бен-Хабіб, великий рабин.

(Обоє входять крізь замасковані двері.)

МАРКІЗ

Ще грошей, грошей ще...
(Великий рабин показує йому на таріль, повну золота. Маркіз її розглядає.)
Чудово.

ВЕЛИКИЙ РАБИН

Тридцять раз
По тисячі монет.

МАРКІЗ

Це вплине. Це гаразд.

ВЕЛИКИЙ РАБИН

Монархиня скупа.

МАРКІЗ

Фернандо — марнотратний.
Тож правда лиш на дні, в криниці живодатній,
А в злотних розсипах — інтрига.
Злотом ми
Себе відкуплюєм од смерті і тюрми,
Щоб вимолить життя у сильних світу цього,
Щоб князя збутися, попа, судді лихого,
Потрібно бідному багатство. Жебраки —
Не королі. Лише до повної руки
Вони ласкаві...
(До рабина.)
Йди крізь ту-он галерею, —
Сюди іде король... Та швидше йди, єврею.

ВЕЛИКИЙ РАБИН

Благаю милості, сеньйоре. Поки час —
Рятуйте мій народ

МАРКІЗ

Не гайся, йди.
(Випроваджує його.)

ВЕЛИКИЙ РАБИН

На вас
Уся надія.

МАРКІЗ

Ні, на злото лиш.

ВЕЛИКИЙ РАБИН

Чи вільно
Нам цілим натовпом,
з риданням божевільним,
До королівських ніг упасти?

МАРКІЗ

Так. Та йди.
Тепер.

ВЕЛИКИЙ РАБИН

О, день страшний! Як сам король біди
Не одведе, то сто єврейських старців нині
Тут буде спалено, в Севільї, і безвинний
Весь буде вигнано народ.

МАРКІЗ

(Замислено.)
Так... зайнялись
Огні автодафе...

ВЕЛИКИЙ РАБИН

То ввечері кудись
Король поїде?

МАРКІЗ

Так. Та вернеться додому
Вже завтра. Корячись законові старому
Із хартій короля Тульгаса, має він
По страті цілий день молитися під дзвін
Сумний в Тріанському монастирі.

ВЕЛИКИЙ РАБИН

Не ждали б
Убиті молитов, якби їх не вбивали.
Рятуй, сеньйоре, нас.

МАРКІЗ

Та тихше.

Великий рабин кланяється в землю і виходить крізь замасковані двері, що за ним зачиняються.

МАРКІЗ

Не твоя
Судьба,
(Дивиться на двері, куди вийшов рабин.)
не твій народ причиною, що я
Весь час пильную так, тремчу і ризикую.
Я весь здригаюся, коли жахливий чую
Подзвін автодафе... Уперто Санчо мій
Не хоче постригу прийняти, і в страшний
Огонь потрапити він може щохвилини.
Жахливий монастир, — невже він там загине!
Ні, треба визволить, а як?

Великі двері в глибині відчиняються. Входить король. За ним іде Гучо. Обидві половинки дверей зачиняються. Король — у парадній одежі магістра ордену Алькантари, на мантії в нього — яшмовий хрест, обсипаний ізмарагдами. На голові — зелений оксамитовий капелюх, без пера, з королівською короною.

СЦЕНА 2

Маркіз, король, Гучо.
Король у глибокій задумі. Видимо, нічого не бачить.

КОРОЛЬ

(Вбік.)
Не поспішать —
Це краще.

МАРКІЗ

(З низьким поклоном.)

Як король допустить — треба ждать
Нам катастрофи...

Король підводить голову. Маркіз показує йому на двері, прикриті завісою, в глибині зали

Там готують небувале
Автодафе. Є вже й засуджених немало.
Про вигнання усіх євреїв є наказ, —
Цілий народ, що цей чернець хотів би враз
Забрати в короля.

КОРОЛЬ

Женуть нікчемну зграю,
Потріскує вогонь, — і це тебе лякає?

(Бачить таріль із золотом.)

А, гроші!

(До маркіза.)

Хто приніс?

МАРКІЗ

Євреї.

КОРОЛЬ

Скільки тут?

МАРКІЗ

Тут тридцять тисяч. Це уклінно віддають
Вам тридцять городів.

КОРОЛЬ

Про що хотять прохати?

МАРКІЗ

Щоб у спокої їх лишили.

КОРОЛЬ

Забагато.
Ні, іудеями я не дозволю їм
Лишатись.

МАРКІЗ

Ждуть вони, що схилитесь своїм
Ви серцем до дарів, що вам і Ізабеллі
Народ покірливий зложив на цій тарелі.
Вони благають, щоб король не допустив
Сьогодні з-поміж них спалити сто мужів.

КОРОЛЬ

Занадто.

МАРКІЗ

Сто?

КОРОЛЬ

Не те. Занадто — зупиняти
Автодафе. Його обстоюють завзято
Й дружина, й папа. Що ж, потрібно дати їм
Посмажити людей. А то мені зовсім
Спокою не дадуть. Що чув? Які розмови?

МАРКІЗ

Ніяких. Палять скрізь в Толедо, у Кордові,
у Сарагосі.

КОРОЛЬ

Ну, а ще?

МАРКІЗ

Граф Рекезан
По-п'яному божився. Не дивлячись на сан
Високий, спалено його в самій Херонi.
А що розкрили це не слуги, а сторонні,
То з лому винного — в тортурах і вогні
Всіх закатовано, і блазня назіть.

ГУЧО

(Раптом схоплюється, немовби прокинувшись од сну.)

Ні,
Я в фамільяри йду — чуми на них немає! —
І до обов'язків негайно приступаю.
Живцем горіти,— чорт би їх позабирав! —
Мені не до смаку

КОРОЛЬ

(Дивиться на купу золота.)

От скільки я придбав
Кровопусканням цим,— народ золотоносний!

ГУЧО

(Вбік.)

Дивитись, як горять, — мені і цього досить!

МАРКІЗ

(До короля.)

Євреї...

КОРОЛЬ

Говори — жиди.

МАРКІЗ

Багато їх —
Купці, ремісники — припасти до твоїх
Колін жадаючи, благають залишити
Їх всіх в Іспанії і вирок відмінити
Про їх вигнання

КОРОЛЬ

Ще чого б хотілось їм?

МАРКІЗ

Умерти, де й батьки вмирали,— при своїм
Дідівським вогнищі. От викуп їх,— без гніву
Прийміть його.

КОРОЛЬ

Гаразд — як прийме милостиво
Їх королева, то і я не відхилю.
Просіть її.

На знак короля Гучо іде до дверей у глибині сцени й відчиняє їх. З'являється двірський служник Гучо тихо з ним розмовляє. Служник схиляє голову й виходить. Двері знов зачиняються. Гучо вертається й сідає долі, біля крісла.

МАРКІЗ

Повік удячні королю,
Благословлятимуть вони його іменння.

КОРОЛЬ

Я хочу грошей їх, а не благословення, —
Воно мене ганьбить

МАРКІЗ

Тримали залюбки
Їх ваші прадіди, королю, та й батьки —
А ви утратите народ численний.

КОРОЛЬ

(Владно.)

Годі.
Тут справа в дівчині, а зовсім не в народі.

З часу, як сховано за гратами її,
Не сплю я ночі,— в ній всі прагнення мої,
Всі мрії. Я увесь закоханий у неї.
І що мені тепер з політики твоєї?
Коханням я горю... А Санчо — в рясі?

МАРКІЗ

Ні.

КОРОЛЬ

Готовий ешафот. Умре він, як мені
Не покориться. Я навмисне їх в сусідні
Послав монастирі, щоб мати їх по
всі дні
Тут на очах,— її в дівочий Вшестя клір,
Його — в Антоніїв при замку монастир,
Де непокірного звелів тримати сина
Рудий Дон Хайме, мій прапрадід.
Неодмінно
Ми Санчо пострижем, а Роса — буде тут,
Вона моя, моя!

МАРКІЗ

Але новий статут
Монастирів...

КОРОЛЬ

Статут?

МАРКІЗ

Взиває оглашенним
Бандитом, вбійником, поганцем,
відлученним
Всіх, навіть короля, якби-но хто посмів
Зайти у монастир і визволять ченців.

КОРОЛЬ

Це ж як?

(Пильно дивиться на маркіза.)

Я — скрізь король. В часі короткім
маю
Інфанту взяти я. Хоч довго відкладаю,
Але кінця дійду, і Росу не віддам
Нікому.

МАРКІЗ

Довелось би справу мати вам...

КОРОЛЬ

Із ким?

МАРКІЗ

Але ж бо я...

КОРОЛЬ

Кажи, кажи відкрито.

МАРКІЗ

Із Торквемадою.

КОРОЛЬ

Мені?

МАРКІЗ

Він — інквізитор
Великий.

КОРОЛЬ

Ну, то й що?

МАРКІЗ

Особлює саму
Він церкву. Не гнівіть його.

КОРОЛЬ

А то ж чому?

МАРКІЗ

Бо церква залюбки до лона всіх приймає,
Але назад вона нелегко відпускає.
Він — інквізитор. Весь він — пильність.
Наче звір,
Никає всюди він, і кожен монастир
Вартує день і ніч і, вищиривши зуби,
Гарчить на кожного. Та всіх овець
од згуби
Один рятує вовк. Ні хитрощами вже,
Ні силою не взять, кого він стереже.
Певніше б не чіпать вам цього
Торквемади.
Де б ви не йшли — однак він стане
на заваді.
В цій грі він конче дасть вам шах і мат.

КОРОЛЬ

Пусте.
А підкуп?

МАРКІЗ

Спробуйте

КОРОЛЬ

А я його, проте,
Вгнуздаю...

МАРКІЗ

Спробуйте.

КОРОЛЬ

Я владен витрачати
Все, що лише могла б людина побажати.
Від найгордіших мав покору я весь час.
А врешті, щоб ченця приборкати, у нас
Жінки є.

МАРКІЗ

Він старий.

КОРОЛЬ

Блиск, пурпурові шати,
Звання, єпархія, величність.

МАРКІЗ

Залишатись
Ченцем він хоче.

КОРОЛЬ

Ну, то гроші.

МАРКІЗ

Злидарем
Зостатись хоче він.

КОРОЛЬ

(У замисленні.)

Під скорбним тягарем
Убозтва й старості — яка незламна сила!
(Схрещує на грудях руки й думає.)
Терпіти при собі ці злидні — і безсилі
І всемогутні,— тінь, що падає на мій
Престол, товариша державності моїй.

МАРКІЗ

І навіть більш.

КОРОЛЬ

Ні, ні!

МАРКІЗ

Жінки, і гроші, й шана
Йому ніщо, й нема як сірої сутани
Цієї збутися.

КОРОЛЬ

Є засіб... Ти збагнув?

МАРКІЗ

Який це?

КОРОЛЬ

Справжній. Ще не ясно?

МАРКІЗ

Ні.

КОРОЛЬ

Ти чув,
Що старець Арбуес при вівтарі убитий?
А чом би засобу цього і нам не вжити?

МАРКІЗ

Це удається зле. Став Арбуес — святий,
Та й годі. Можете ви гнів оповісти
Чи ласку підданим, а Церква —
не прощає
І липне й до руки, яка її стискає.
Ви, навіть гноблячи, підносите її.
Тим виграють попи, що й утиски свої,
І смерть навчилися на користь обертати.
Ні, їх не знищити. Із купи тіл абатів
Убитих — повстає тінь пастиря ізнов.
Нетлінні кості їх і плодоносна кров.
Живих ми б'ємо їх і молимося мертвим,
Хоч як би, владарі, ви не гнобили церкви.
Мстить віттям пальмовим, молитвою,
плачем
І співами вона. Хай всіх ми переб'єм
Сп'янілих жовчю цих святенників, —
чудово.
Та гляньте в небо. То ж воно рясніє знову
Сузір'ями святих, що їх зробили ви.
Як перед нею ти не схилиш голови!
Цариця чи раба, а слово їй — останнє.
Топчіть її — вона плеядою повстане,
Бо скрізь вона кишить — внизу і в
вишині.

КОРОЛЬ

(Пригнічено.)

Так... Церква хворіє, а боляче мені.
Ти правий. Каятись вік тому доведеться,
Хто Риму не скорився.

МАРКІЗ

(Вбік.)

Як швидко він здається!..
Зле, що як треба вам, щоб він ішов
на схід,
Його до заходу підштовхувати слід.
Чорт забирай! Мені він вірить!
Ні до чого
Тепер всі хитрощі. Мудрована дорога
Веде нас не туди,— йдім просто до мети,
Міняймо стиль.

(Вголос.)

Так, ви дозволили рости
Тонзурі цій, — тепер він вас переростає.

КОРОЛЬ

(В задумі.)

Цей Торквемада...

МАРКІЗ

Всю Іспанію тримає.
Первосвященик він. Куди б ви ніготь свій
Не клали, скрізь кладе він пазур
свій чіпкий.
Ах, володарю мій, минувся час, коли ви
У кожен монастир заходили грозливо,
І церква мусила вертати здобич вам,
А ні — то й сам абат прощався із
життям.
А спробуйте тепер! Ні, з цим ченцем
сутужно.
Торкнутися попів? Де й хто такий
потужний?
Ще всього діждете ви од його суддів!
Сміявся б він, коли б ви до його вогнів
Із шибеницею наблизились своєю, —
Нерівний герць. Над цілою землею
Цей владарює піп. Як палять той кукіль,
Так факелів його проміння звідусіль
Охоплює людей. Впокорені палаци,
Немов монастирі, руки його бояться,
І духовенство скрізь росте, як той бур'ян.
Презренний цей чернець всіх захопив
у бран.
Рятуйсь, хто може! Всі плазують
гордовиті,
І сміливі тремтять. Що роблять скрізь
по світі —
Від Кадікса до Каїн? Виказують. Маркіз
Альфонс, Віанський принц —
уже в оковах. Скрізь
Хапає всіх за карк одна рука сувора.
Ще за Раміро та за доньї Леонори
По всій Іспанії лунали співи, сміх
І брязкіт кастаньєт у танцях гомінких.
Тепер — німує все. Ні сміху вже
не чути, —
Ні розкоші нема. Про бенкети — забуто.
Жах, острах, сум... Уся Іспанія —
немов
Погасле свято. Весь ваш ліс уже пішов
На ешафоти, вже й дерев бракує. Ложна
Вина до справжньої примішана,—
все можна,
Все добре для тортур. Зустрівсь
прохожий вам —
Уже він спільник ваш. На сина батько
сам
Виказує, а син — на батька.
Хто розп'яття
Уронить нехотя — той не мине багаття.
Цей божевільний піп усіх би знай
палив.
Для схизми, єресі вже й двох доволі
слів.
Все — злочин. Мріяти, клястися
Соломоном,
З чортами нібито шептатися півсонним,
Женитись на старій, чи надто молодій,
Ходити босим в піст, подряпать ніготь
свій,
Обличчям до землі покійника ховати,
Від оперезаних ремінням не тікати,
Із стійла на Різдво вигонити вола,
В суботу порати обіднього стола,
Частіше, ніж Христа, спогадувати бога,
Ховатися, все це — на вогнище дорога.

Прочитуючи вірш, на похороні йти,
Таємно плакати, шукати самоти,
Дивитись на зірки у тиші вечоровій —
Все гріх. Королю мій, проміння пурпурове
Півнеба обняло, палають знов і знов
Червоні заграви. Владарю, все це — кров
Підданців ваших, їх у вас же й
відібрали.
Боюсь, щоб вам для війн солдат не
бракувало.
От і тепер... та що ж, коли король
мовчить,
А він би словом міг усе це припинить.
Так ні! Іспанію замикано в закуті,
А короля народ встиг, мабуть, і забути,
У вас під вікнами

(Показує на галерею в глибині зали і на завісу, що її закриває. Гучо пильно слухає.)

сьогодні спалахне
Багаттів полум'я — жорстоке і страшне,
І, сласним поглядом духівника вповиті,
Тут будуть женщини, звиваючись, горіти.
Чотири постаті камінні він велів
Поставити лицем до чотирьох вітрів,
Людьми всередині сповнивши їх живими,
І стогін жалібний з колосів цих ітиме,
Й пашітиме вогонь з цих пельок навісних.
І спопеліє все, крім велетнів оцих,
І узрить вас народ, від жаху весь
нерушний,
Як всю Іспанію вповиє дим задушний
Цих чотирьох примар.
Бо всяке світло нам
Від Кемадеро йде, і зникне навіть сам
Король в його тіні.

(Король мовби у знемозі сідає на ослін.)

КОРОЛЬ
Це все на користь Церкви...

МАРКІЗ
...Й загибель трону. Скрізь нещасні
стогнуть жертви,
І вся Кастілія устелена кістьми.

(Наближається до короля.)

Дарма змагаєтесь. Давно в лабетах ми.
По всій Іспанії плететься павутиння,
Крізь нього навіть бог — мов зірки
миготіння.
Це — сіть дияволз, по жилці з голови,
З утроби вирвана в Єгови, як з трави,
Сільце, де розум наш заплутався
нікчемний,
Це — вікон безліч і дверей у храм
таємний,
Де пекла привиди ростуть на вівтарях.
Там ніч здригається, там жах,
смертельний жах,
Там в пітьму в розпачі людська
громада впала
І згадує свого душителя — Ваала.
Зростати, мислити, це все — надужиття.
І як ще сміють жить, коли й саме життя
Є небезпеки знак! А в центрі павутини
Жде мухи-короля павук — цей піп
злочинний.

(Король схиляє чоло. Маркіз за ним стежить і веде далі.)

І дивно й страшно, як з нікчемного мотка
Канонів, обітниць сплітається така
Міцна й велика сіть, щоб і орла вловити!
Але це так. Орел — в полоні, з тої сіті
Він тільки крилами тріпоче й грузне
в твань
Міней і требників — без прагнень,
без бажань.
Ні царювати він не вміє, ні кохати.
Старі царі, міцні, як гори, волохаті,
Як ліс, і вдачею були гордіші. Що
Й казать, теперішнє перед старим — ніщо!
Забрали дівчину у короля — й не сміє
Він навіть ремствувать. Одна лиш височіє
Величність на землі — цей піп.
І цей монах —
Як смів родитись він? — царює, і в руках
Тримає короля, і наклада кайдани
На людські душі. Він вже більший від
декана,
Й єпископа для всіх монахів і черниць.
Він прийде — і закон геть похилився ниць,
І відступає меч, і берло, як тростина,
Хитається. В його очах — лиш лють
невпинна
І тупість. Царювать — одна його мета.
А люди — засіб. Тінь його вже огорта
Цілий усесвіт, що дозорцем біля нього
Узявся бути цей шпигун самого бога.

(Дивиться просто в обличчя королю.)

Колись казатимуть: то був огненний час,
Вік рабства й темряви, а він —
зотлів і згас.
Тоді Пелазгів меч на вила проміняли,
Щоб вугля ворушить. — А короля як
звали?
— Як? Торквемадою.

КОРОЛЬ
(Встає.)
Брехня! Клянусь життям,
Король тут — Фердінанд, і ніяким
ченцям,
Ні папі Римському його не подолати:
Я — тигр і лев, мені належить царювати.
І це я доведу відсіченням голів.
Сьогодні підеш ти з загоном вояків
У Вшестя монастир, і весь його
сплюндруєш,
Інфанту ж викрадеш, — так хочу я,
ти чуєш?
Щоб все там гнулося, і падало
й тряслось,
Мовби негадано я сам з'явився. Ось
Готов і писаний наказ.

(Підходить до столу, бере перо й аркуш пергаменту і швидко пише.)

«Ім'ям закону
Скоряйтеся,— маркіз чинить веління
трону».
(Підписує і вручає пергамент маркізові.)
Хто ж опір вчинить — бий, рубай,
пали, души,
Хай від проклятого монастиря й душі
Живої, й каменя на площі не лишиться.
(Гучо подвоює увагу.)

МАРКІЗ

Як хто з монахів...

КОРОЛЬ

Смерть!

МАРКІЗ

Смілець якийсь...

КОРОЛЬ

В'язниця!
Паливід сто візьми із муринів моїх, —
Щоб вдертись в монастир,
доволі буде й їх.

МАРКІЗ
(Вбік.)

І навіть в два.
(Вголос.)
Хоча й царським ім'ям чинити
Ми маємо, проте це справа рисковита.

КОРОЛЬ

Іди!

МАРКІЗ

А викравши інфанту, слід її
Сховать.

КОРОЛЬ

Авжеж.

МАРКІЗ

Куди?

КОРОЛЬ

В таємний парк, в мої
Покої потайні. Ти чув — сьогодні маю
Я їхати.

МАРКІЗ

На день, — я чув це.

КОРОЛЬ

І гадаю,
Вернувшись, бачити інфанту...

МАРКІЗ

В потайнім
Гаю.

КОРОЛЬ

Де я — владар.

МАРКІЗ

А ключ?

(Король іде до шафи і відчиняє одну з двох шухлядок.)

КОРОЛЬ

Їх два.
(Виймає два ключі й один подає маркізові.)
З одним
Ходити можеш ти.
(Другий ключ кладе в шухлядку і засовує її. Гучо за спиною короля підповзає до шафи, відсовує шухлядку й бере ключ, щойно покладений королем.)

ГУЧО
(Вбік.)

А другий — в мене буде.
(Засовує шухлядку і кладе ключ у кишеню.)

КОРОЛЬ

Вже й справді владарем цей Торквемада
всюди.
Та ще побачим, хто сильніший з нас.

ГОЛОС СЛУГИ
(За сценою.)

Її
Величність.

Входить королева, в одязі, розшитому чорним стеклярусом, з королівською короною на голові. Вона низько вклоняється королю, що відповідає їй тим же, не скидаючи капелюха. Королева йде до одного з крісел, що стоїть в кінці столу, сідає й сидить нерухомо, наче нічого не бачить і не чує. У короля і в королеви при поясі чотки.

КОРОЛЬ
(Тихо до маркіза.)

Успіх наш у швидкості твоїй.
Роби, що я звелів.
(Входить герцог де Алава і прямує до короля.)
А що там, де Алава?

ГЕРЦОГ ДЕ АЛАВА
(Кляняючись королю і королеві.)

Посланці вигнаних із вашої держави
Євреїв милості благають — впасти тут
Обом величностям до ніг.

КОРОЛЬ

Хай увійдуть.
(Герцог виходить. Король тихо до маркіза.)
Йди швидше і привозь інфанту.
Йди негайно
У Вшестя монастир.

МАРКІЗ
(Вбік.)

А відтіля, звичайно,
В Антоніїв.

КОРОЛЬ

Іди.

МАРКІЗ

Та...

КОРОЛЬ

Що?

МАРКІЗ

Щоб перепон
Сам інквізитор...

КОРОЛЬ

Що? Він — черв, а я —
дракон.

Рухом голови наказує маркізові йти. Маркіз вклоняється і виходить дверима, замаскованими в стіні. Король сідає в крісло, що залишилося порожнім, навпроти королеви. Входять євреї.

СЦЕНА 3

Король, королева, євреї.

В розчинені двері в глибині сцени входить перелякана обшарпана юрба, між двома рядами списів і алебард. Це представники євреїв. Муж-

чини, жінки, діти — всі вкриті попелом, одягнені в лахміття, босі, з мотузками на шиї, на милицях або лізуть рачки. Інших, які з виколотими очима, ведуть діти. Попереду всіх — великий рабин Мойсей бен-Хабіб. На деякому віддаленні від столу він зупиняється і падає навколішки. Вся юрба за ним робить те ж саме. Старики лобами стукаються об підлогу. Ні король, ні королева не дивляться на них, — їхній непорушний і неуважний погляд блукає десь над головами.

МОЙСЕЙ БЕН-ХАБІБ

(Навколішках.)

О королево й ти, королю наш великий!
О, долі нашої могутливі владики!
Ми, ваші піддані нещасні, у сльозах
Прийшли з мотузками на шиї, в серці жах
І біль ховаючи, лиш бога й вас благати,
Бо смертна стелеться над нами тінь.
Багато
Із нас приречено згоріти у вогні,
А решта — женщини і старці —
в вигнанні
Загинуть. О, царі, перед очима того,
Хто бачить з неба все, ми вам свої
тривоги,
Свій стогін принесли. Владарю,
гублять нас
Укази ваші. Ми ридаємо весь час,
І кості прадідів здригаються в могилах,
О, згляньтесь! У своїх оселях почорнілих
Ми тихо живемо — закони в нас прості,
Їх навіть діти вам могли б розповісти.
Ні сміху, ні пісень у нас не чути.
Вірні
І тихі серцем ми, смиренні і покірні.
Усе, що правлять з нас, ми платим
без одмов.
Ногами топчуть нас — ми геть в крові,
немов
Одежа вбитого. Проте ми хвалим бога!
Невже ж потрібно, щоб весь наш народ
убогий,
Із дітьми пішими, і з дітьми на руках,
Собаку чи теля женучи, по шляхах
Розсипався й тікав! Щоб став народ
юрбами
Старців! О, не женіть нас, владні,
— перед вами
Розкриє браму бог у свій нетлінний храм!
Ми гинем — змилуйтесь!
То вже ніколи нам
Не бачити своїх дерев і нив!
Вже й мати
У грудях молока не знайде немовляті!
Живе з самицями у лісі звірина,
І пташка у гіллі гніздо собі ладна,
І сарні маленят дозволено ростити.
Не бороніть же й нам в підвалах наших
жити —
Сливе на каторзі, не краще від рабів,
Лише біля могил батьків і матерів.
Зласкавтесь нас терпіть у себе під ногами,
Що їх ми зрошуєм невпинними сльозами!
Яка це туга — десь блукати по шляхах!
Дозвольте жити нам на прадідніх ланах
І воду з їх криниць не бороніть черпати —
І в щасті будете весь вік ви царювати.
Ой, смутку! Руки ми ламаємо в журі,
Не прирікайте нас, ласкаві владарі,
В вигнанні гинути, у вічній самотині!
Лишіть це небо нам у нашій батьківщині!
Ох, і гіркий же хліб, обмиваний слізьми!
Не будьте вітром ви, якщо лиш попіл —
ми.

(Показуючи на золото.)

Ось викуп наш. Прийміть його,
й на наші муки
Ласкаво згляньтеся і визволіть
з розпуки,—
Ви ж світлі ангели, не чорні духи зла,
То й не однакова тінь білого крила,
Чи темного. Змініть ваш присуд.
О владики,
Благаєм вас в ім'я могутніх і великих,
Як леви, предків, в честь їх царських
домовин,
Що сяють славою. І всі ми, як один,
Складем свої серця, і смуток свій, і рани,
Й мольби до рученят інфанти Іоанни,
Безвинної, немов первоцвіт лісовий.
О змилуйтесь, царю й царице.

Мовчання. Цілковита нерухомість Фердінанда й Ізабелли. Ні король, ні королева не переводять очей Герцог де Алава, що стояв біля столу з оголеною шпагою, торкається пласким її боком до плеча великого рабина. Рабин устає, і за ним усі євреї, поопускавши голови і не обертаючись, виходять. Варта стоїть шпалерами і їх підштовхує. Після їх виходу двері лишаються відчинені. Король дає знак герцогу де Алаві підійти до нього.

КОРОЛЬ

(До герцога де Алави.)

Вирок свій
Ми з королевою віч на віч обговорим.
А ти, мій герцог, там стоятимеш дозором.
Затримуй всіх, хоча б і принц ішов сюди.
А ввійде — голови позбудеться. Іди,
І двері зачини.

Герцог опускає шпагу, вклоняється, підіймає шпагу й виходить. Обидві половинки дверей зачиняються. Король і королева лишаються самі. Під час цієї сцени Гучо сидить, сховавшись під килимом, що ним покрито стіл.

СЦЕНА 4

Король, королева, Гучо — під столом.

Король і королева пильно дивляться одне на одного, не промовляючи ні слова. Непорушність і безмовність. Врешті королева опускає очі й починає роздивлятися на золото.

КОРОЛЕВА

Тут тридцять тисяч злота.

КОРОЛЬ

Так, тридцять тисяч.

КОРОЛЕВА

Це та принесла гидота,
Що зорі лічить.

КОРОЛЬ

Це прибавить у казні
Шість сот по тисячі піастрів. На дрібні
Цехіни це дає аж двадцять мілiонів.

КОРОЛЕВА

Цехінів?

КОРОЛЬ

Так. А їх змінявши на червоні
Безани, буде чим цілу галеру вкрить.

КОРОЛЕВА

Але ж невидними стають євреї вмить
І світять пальцями померлої дитини.

КОРОЛЬ

Атож.

КОРОЛЕВА

Весь корабель займуть одні цехіни?

КОРОЛЬ

По саму палубу.

КОРОЛЕВА

Все злотом?

КОРОЛЬ

Так. В сріблі
Це вдвоє більше.

КОРОЛЕВА

Я — збентежена. Нам слід
Промовить «Отче наш»...

Бере чотки. Хвилина мовчання. Король ворушить золото.

КОРОЛЬ

(Упівголоса.)

Лихому Боабділу
За гроші ці війну ми враз би об'явили.

КОРОЛЕВА

(Перебираючи чотки.)

Якщо раніш од вас навіки я засну,
Кляніться — вдруге ви не женитесь.

КОРОЛЬ

(Упівголоса.)

Війну
Із Боабділом ми...

КОРОЛЕВА

Клянетесь?

КОРОЛЬ

Що? Звичайно.

(Замислено.)

Цим злотом всі борги покрили б ми негайно,
І ще перлину мав би я в своїм вінці —
Гранаду.

(Королева, скінчивши молитву, кладе чотки на стіл.)

КОРОЛЕВА

Володар! Візьмімо гроші ці
Й євреїв виженім,— не можу їх своїми
Я звать підданими...

(Король підводить голову, королева обстоює своєї.)

Євреїв проженімо,
І гроші заберім.

КОРОЛЬ

Я думав це, але
На решту підданих чи це не вплине зле?

КОРОЛЕВА

(Дивлячись на гроші.)

Тож золото в руках у нас...

КОРОЛЬ

У нас із вами.

КОРОЛЕВА

Ще б можна зажадать?

КОРОЛЬ

Пізніше. З рук Ісламу
Гранаду б вихопив і мавpів гнав би я,
Замість євреїв.

КОРОЛЕВА

(Нерішуче.)

Так.

КОРОЛЬ

Заміна.

КОРОЛЕВА

Обрання
Із поміж двох Гоморр.

КОРОЛЬ

Чи гроші ми приймаєм?

КОРОЛЕВА

Так.

КОРОЛЬ

(Бере перо і пише кілька рядків на пергаменті, радячись поглядом із королевою.)

Добре. Знищено наказ, що цілу зграю
Єврейську виганяв з Іспанії, палить
Їх заборонено, наказано звільнить
Всіх арештованих євреїв.

(Підписує, передає папір і перо королеві.)

КОРОЛЕВА

(Беручи перо.)

Хай вже буде.

В ту хвилину, як вона мала підписати, великі двері гучно відчиняються. Король і королева здивовано обертаються. На порозі, на верхній сходинці з'являється Торквемада, в домініканській рясі, з залізним розп'яттям у руках.

СЦЕНА 5

Король, королева, Торквемада.
Торквемада не дивиться ні на короля, ні на королеву, очі його втуплені в розп'яття.

ТОРКВЕМАДА

За тридцять срібників продав тебе Іуда.
Ця королева й цей король знов продають
За тридцять золотих.

КОРОЛЕВА

О небо!

ТОРКВЕМАДА

(Кидає залізний хрест на стіл.)

Хай беруть
Його євреї.

КОРОЛЕВА

Мій пanотче!

ТОРКВЕМАДА

Іудеї,
Радійте, ось бо цар з царицею своєю,
Як це й написано, вам продали Христа!

(Дивиться їм просто в вічі.)

Будь проклят той король і королева та!

КОРОЛЕВА

Панотче, змилуйся!

ТОРКВЕМАДА

(Простягає над ними руку.)

Навколішки!

(Королева падає навколішки, король з переляку вагається.)

Обоє!
Ось володар лихий з владаркою лихою —
І купа золота між ними. Бачить бог,
(Бере розп'яття і піднімає його над головою.)
На місці злочину впіймав я вас обох.
Цілуйте землю...

(Королева падає ниць.)

Жах!

КОРОЛЕВА

О, змилуйся!

ТОРКВЕМАДА

Зухвале
Блюзнірство!

КОРОЛЕВА

Прощення даруй нам!

ТОРКВЕМАДА

То настала
Вже власть антихриста — євреям вільно жить,
Вогонь автодафе вже більше не горить,—
Царям не бажано. То скіпетр їх мерзенний
Насмілився й на хрест піднестися священний!
То цей розбійник-князь лишається до слів
Ісусових глухий! Та годі — час наспів
Сказати вам усе. Владарить і над вами
Власть інквізиції,— перед її судами
Лиш папа вільний, а не королі. Під час
Бенкету або сну збудити може вас
Суворий прапор наш, що грізні та тривожні
Несе емблеми. Всі царі, ці боги ложні,
Лиш накликали грім небесний.
Марний ваш
Закон, володарі, а справжній —
тільки наш.
Пшениця — ми, а ви — кукіль.
І буде днина —
Серп гострий ні стебла на полі не покине.
Лиш викриваючи, ми терпим вас, царі.
Імення ваші, що пишалися вгорі,
Щодня ми кидаєм у темряву глибоку —
Туди, де знайдете лиш муку ви жорстоку.
Дно пекла встелено кістками королів.
А хто ж із них міцним вважать себе
не хтів,
Сповнивши військом стан, а гавань —
кораблями!
Тремтіть же! З-між зірок сам бог зорить
над вами.

КОРОЛЕВА

О, змилуйся!

КОРОЛЬ

(Встаючи.)

Король і королева, свій
Висловлюючи жаль і каяття, святий
Панотче, лихо те, що в нього ледь
не впали,
Бажають виправить. Ми проженем
зухвалих
Євреїв без жалю, й не будем боронить
Знов інквізиції багаття розпалить.

ТОРКВЕМАДА

Хіба ж я дожидав?..

(Спускається по трьох сходинках, іде до галереї і раптово відкидає завісу.)

Дивіться!

Починає сутеніти. З галереї крізь відчинені широкі двері видно в присмерку площу Таблада, укриту народом. Посеред неї, кемадеро — величезна споруда, охоплена полум'ям, повна вогнищ і шибениць зі страчуваними, оповитими димом. Запалена смола з бочок, причеплених до верху стовпів, ллється їм на голови. Жінки, охоплені полум'ям, горять, притулившись до залізного прутя. Чути зойки. По чотирьох кутках кемадеро видно чотири величезні вогняні статуї, що їх називають чотирма євангелістами. З їх дір і щілин визирають виючі голови і рухливі руки, схожі на живі головешки. Величне видовище пожару й страти. Король і королева дивляться, повні жаху. Гучо висуває голову з-під столу і теж дивиться. Торквемада, в замисленні, пожирає кемадеро очима.

Слава вічна,
І свято, й радощі! Розкішний і величний
Є милосердя огнь! Визволення усім!
Прощення проклятим! Земних багаттів
дим
Пекельну вгасить піч.
О будь благословенний,
Ти, що вернув душі утіхи незліченні,
Вогню всеправедний, що в пеклі мав
ганьбу,
До світла виходе заблудному рабу,
О райська брамо, знов одчинена людині,
Гарячих пестощів розкоші безупинні,
О сяйво добрості, і світло, і життя,
І з богом милості воочію злиття!
Який ясний відхід, і скільки душ
спасенних!
Євреї, грішники, що гинули в мерзенних
Пороках, — дорогі мої голубки,— вам
Страждань коротка мить одкрила
вічний храм
Блаженства. Більш нема ні муки,
ні прокльону —
Усіх спасіння путь веде в небесне лоно.
Прокинулась любов, і ось — її краса!
Яке це щастя — йти прямцем на небеса!

(Чути крик із полум'я.)

Он виє Сатана, що їжі більш немає.
Хай вічний каторжник у вічній тьмі
ридає!
Червону браму сам я щільно зачинив.
Як жалісно лунав її завісів спів!
«Завжди!» — «Ніколи!» Там,
за темною стіною
Він залишивсь навік, і з раною страшною
Покінчено.

(Дивиться на небо.)

І рай теж муки знав; тяжку
Уразку й небесам прийшлось терпіть
в боку —
Криваве пекло. Я вогнем її загоїв,
І от — в безмежності блакиті голубої
Лишивсь її рубець,— то пройнято списом
Тебе, Ісусе мій,— осанна! О, цілком
Вже рана зажила. Нема, нема вже пекла
І припинилася тортур навала встекла.

(Дивиться на кемадеро).

О самоцвітів блиск! Рубіни вогняні!
Палай же, вугілля! Палайте, головні!
Світися, вогнище! Летіть, коштовні іскри,
Щоб обернутися в летючі зорі бистрі.
Від тіла душі вмить звільняються, немов
З плечей своїх брудний скидаючи
покров —
І з купелю страждань блаженство
виринає.
О велич полум'я! О блиск! О світло раю!
Мій ворог, Сатано,— що нині скажеш ти?

(В екстазі.)

Вогонь цей не лишить і сліду чорноти.
О перетворення! Свідоцтво віри! Двоє
Нас перед богом — я і Сатана. Обоє
Володарі вогню. Два ката, й бич один
В обох, та губить — він, а я — рятую;
він
До пекла гонить, я — до раю; зло він діє,
А я — добро. Він весь — в клоаці
безнадії,
Я — в храмі, й темна ніч тремтить над
обома.

(Звертається до страчуваних.)

Без мене, любі, й вас окрила б вічна
тьма,
Та купіль вогняний вас урятує, діти!
Мене клянете ви, а будете радіти
І дякувать, коли спізнаєте, чого
Уникли. Бо, немов архангел, самого
Я Сатану побив, і світлі серафіми,
Додолу крилами схилившися своїми,
З невдачі темних сил сміються. До небес
Ваш зойк ненависті доніссся й тихо щез,
І перейшов у спів любові. Скільки муки
Зазнав я, дивлячись, як ви ламали руки
У мідних лещатах, із криком і плачем,
Залізом палені, замучені живцем!
Та ось — ви вільні. Йдіть,
летіть усі до раю!

(Нахиляється і наче дивиться під землю.)

Ти більше ні душі не візьмеш!

(Випростується.)

Посилає
Підтримку вам господь і всіх рятує.
Йдіть,
Ідіть! Крізь темряву пекельних верховіть,
Від плоті звільнені, підносяться високо
Померлих душі, всіх позбавлені пороків.
Бо в кожного була чи помилка, чи гріх,
І кожен погрязав у злочинах своїх,
Що в серці виросли і підтинали крила,
І демонська рука вже й ангелів окрила.
Тепер палає все, й перед лицем Христа
Відроджується знов душевна чистота.
Драконе, згинь! А ви — летіть,
голубки кволі,
На світло з темряви з пекельних веж
на волю!

ДІЯ ТРЕТЯ

Ніч. Тераса таємного королівського саду в Севільї. Праворуч і ліворуч од неї йдуть густі алеї. В глибині вона закінчується сходами, щаблів їхніх не видно, але вони ведуть із саду на терасу. Спочатку видно тільки голови тих, що підіймаються по східцях, а вступаючи на терасу, вони показуються на весь зріст. На терасі стоїть мармурова лава. Низ саду губиться в темряві за розрізом тераси. На задньому плані височіють гори. Безлюддя. Під час дії сходить місяць.

СЦЕНА І

Торквемада, Гучо.

Входять з алеї праворуч. Гучо веде Торквемаду. Однією рукою він притискає до грудей обидва свої брязкальця, а другою подає ключа Торквемаді.

ГУЧО

Хай згодом монсеньйор згадає те, що я
Віддав йому ключа до парку короля.
Не відаю, який тут злочин готували —
На цьому взагалі я розуміюсь мало,—
То краще б монсеньйор сам все це
прослідив.
Тут ходить про святі права монастирів
І юну дівчину,— вона свого кузена,
По слову даному, є вірна наречена,
Та сам король її умкнути забажав.
Це й все, що чув я щодо тих злочинних
справ.
Я — блазень, короля повинен я смішити.

(Торквемада бере ключа з рук Гучо. Гучо вбік.)

Виказувати — зле, Ще гірше — спопеліти.
Та вибір зроблено. Прощайте, всі! Мені
Вже не загрожує це щастя — у вогні
Палати. Розумом світитись я жадаю,
Але не свічкою. Кому ж тепер слуга я?
Собі й нікому більш. О, помилявся той,
Кому здавалося, що смілий я герой.
Відважний мученик, готовий смерть
прийняти.
Що ж далі? Руки я вмиваю. Як в багатті
Згорю я — королю від того не тепліш!
А хай-но цей старий підійме пальця лиш,
І от — величності плазують у ганебі.
Виказувать? Ну що ж! Я дбаю лиш про
себе.
Ось вийняв карти я. І геть собі пішов.

ТОРКВЕМАДА

(Роздивляється ключ. Вбік.)

Заледве прощений, він починає знов,—
Мерзенний і гидкий.

ГУЧО

(Йде на задній план тераси. Вбік.)

А хтось по парку ходить...
Так, підіймаються на мармурові сходи.
Утрьох! Чому це втрьох?..
Кинь це «чому» й тікай,
А там — хоч би й усе запалося — нехай!

ТОРКВЕМАДА

(Вбік, дивлячись у сад.)

Оце пороків сад таємних.

(Повільними кроками виходить по лівій алеї.)

ГУЧО

(Вбік.)

Час тікати —
Ідуть.

Іде в той бік, звідки прийшов. Видно, як по сходах підіймається маркіз де Фуентель, потім — дон Санчо і донья Роса. Обоє в послушницькій одежі, як у 1-й дії. Маркіз вводить їх, тримаючи палець на губах і озираючись.

СЦЕНА 2.

Маркіз де Фуентель, дон Санчо, донья Роса.

МАРКІЗ

Якби удень, то ці чернечі шати
Згубили б нас. Але пустинно тут,
і в тьмі
Нас не побачать. От ви й вільні,—
боже мій!
Де зараз ви — ніхто не знає.
Манівцями
Пройшли ми, і ніхто не слідкував
за нами.
Я відіслав людей, що помагали нам.
Але весь час, проте, я неспокійний сам.
Потрібно швидше нам добути одіж, коні,
Та й їхать, щоб втекти до ранку від
погоні.

(Дивиться на безлюдні алеї парку.)

О, добре зачинив я хвіртку. Лиш один
Король нас міг би тут застати, але він
Поїхав.

(До дона Санчо.)

Здайтеся на мене. Як багато
Зусиль, щоб вас звільнить, аж страшно
й спогадати!
Але рішучості я повен, і стаю
Я в небезпеці ще сміліший. Вам — свою
Любов, своє життя присвячую, о други!
Втекти з монастиря — це перший крок,
а другий —
З Іспанії. Та як нам перейти кордон?
Цей Торквемада скрізь наставив перепон, —
Він всю Іспанію, ба й короля тримає
В руках, зате свою величність підіймає.
Я два монастирі взяв боєм,— на мені
Помститься він. Хоч тут ніякі не страшні
Нам підступи, та слід до ранку пошукати
Притулку іншого. Нас може тут застати
Король. Що діяти? Людину де знайти,
Щоб дать притулок нам могла
й допомогти?
Коли б це був чернець! Лише вони
всесильні.
Піду шукать. Але — їм зраджувати
вільно,
Й продати легко їм того, хто їх купив.
О, як би в Франції, в безпеці я хотів
Вас бачити! Одно мене турбує — трудно
Це змовчати: хоча й у парку цім
безлюдно,
Та інквізитор тут близенько, й муром він
Своїм торкається хмурних тюремних стін.
Лишаю вас на мить. Тут вмерти
чи тікати?
Так. Пристановища іду вам пошукати.
Як я тремчу! Але ви ще живі, й віддам
Я все для вас.

ДОН САНЧО

Ми всім завдячуємо вам.

МАРКІЗ

Вигнанці бідні! Як від ворога
втекти вам?..
Пождіть мене.

ДОН САНЧО

О, як віддячить вам?

МАРКІЗ

Щасливим
Життям.

(Виходить в одному напрямку з Гучо.)

СЦЕНА 3

Дон Санчо, донья Роса.

ДОН САНЧО

Я весь тремчу. З тобою
бути — рай,
Але боятися за тебе — жах, одчай!

ДОНЬЯ РОСА

Нас бог єднає — він врятує нас!

(З самозабуттям дивиться на нього.)

Кохаю
Тебе.

(Вони пристрасно падають одне одному в обійми.)

ДОН САНЧО

(Дивлячись у темряву над головою.)

Невже ніхто з надзоряного краю
Не зійде, хто б тебе прикрити тінню міг?
Чи в небі ангелів немає, а чи в них
Немає крил?

ДОНЬЯ РОСА

У нас є друг, і нам він вірний.

ДОН САНЧО

Він сам наляканий. Скрізь —
зради неймовірні.

Показується Торквемада, він в гущавині дерев і чув ці останні слова. Слухає й дивиться. З наростаючим здивуванням Торквемада вдивляється в дона Санчо і донью Росу. Ні він, ні вона його не бачать. Дон Санчо бере руку доньї Роси і підводить очі до неба.

ДОН САНЧО

Хто ж захистить нас?

ТОРКВЕМАДА

Я.

(Обоє злякано обертаються.)

СЦЕНА 4

Дон Санчо, донья Роса, Торквемада.

ТОРКВЕМАДА

Я впізнаю вас.

ДОНЬЯ РОСА

Цей Старий...

ТОРКВЕМАДА

Засуджений Гоморрою, та ще й
Содомом битий, — той, кому допомогли ви,
Незнані діти, — я в могилі був жахливій,
А ви прийшли мене із неї врятувать —
Голубка і орел — небесна благодать.
Я вам завдячую життям. Ви врятували
Мене — тепер моя черга.

ДОНЬЯ РОСА

Його ховали
Живцем...

ТОРКВЕМАДА

Я з вашого одіння бачу — вас
Присвячено святій Мадонні,
— й перший раз
Я це примітив. Ще не вмер, але,
безсилий,
Я вже не жив. І от, мов ангели, злетіли
Ви, щоб урятувать мене. А нині бог
Єднає нам шляхи, щоб стрів я вас обох.
Ви ждали помочі, у вас нужда велика —
Ось вам моя рука. Святого Домініка
До Другого Петра поставив бог, а я
Повинен доглядать Фернанда-короля.
Проходжу й чую вас. Ви в небезпеці?
Взято
Вас у полон? Яку вам поміч треба дати?
Недаром бог мене у замок цей привів,
У темний цей вертеп, — я в горі вас
зустрів
І не дивуюсь, бо єднає наші кроки
Рука господня. Я в могилі був глибокій —
З'явились ви. Тепер — я став на поміч вам.
Без вас би я пропав. Ні ви мене, ні сам
Я вас не ждав. То ж як ми з вами
тут зустрілись?
Я вам, а ви мені — лиш чудом із'явились.
Бог зна що робить.

ДОН САНЧО

(До доньї Роси.)

Так, це він.

ТОРКВЕМАДА

Не бійтесь, ні!
Я — тут, я поможу умкнути з западні.
Відлюдник, а людей я знаю. Я з любові
Хоч би й від короля вас захищать
готовий.

ДОН САНЧО

Ви близько стоїте до трону короля?

ТОРКВЕМАДА

Ні, вище!

ДОН САНЧО

Хто ж ви?

ТОРКВЕМАДА

Сам — ніщо, і все — задля Ісуса.

ДОН САНЧО

Як ім'я вам?

ТОРКВЕМАДА

Визволення. Бачу
Землі прозорість я, і в ній —
глибінь гарячу
І темрявий вогонь. І гонить погляд мій
Всіх демонів сумних і лютих. У моїй
Руці є урна, щоб це полум'я вгасити.
Так як же звати вас, мої кохані діти?

ДОН САНЧО

Я — Санчо, Бургосу інфант.

ДОНЬЯ РОСА

Я — Роса звусь,
Інфанта д'Ортес.

ДОН САНЧО

Ми заручені.

ТОРКВЕМАДА

Якусь
Обітницю дали ви, мабуть. Я від неї
Вам дам розрішення. Та як ви в цю алею
Потрапили?

ДОН САНЧО

Король замкнув її й мене
У монастир. Та ми втекли.

ТОРКВЕМАДА

Він не мине
Покути. Божий дім в в'язницю обертати —
Це — злочин. Силоміць ніхто чернечі
шати
Не носить. Вільні ви. Чого б хотілось вам
Іще?

ДОН САНЧО

Звінчатися, панотче.

ТОРКВЕМАДА

Добре, сам
Я й повінчаю вас.

ДОНЬЯ РОСА

О монсеньйор!

(Хоче впасти йому до ніг, але Торквемада спиняє її жестом.)

ТОРКВЕМАДА

Смиренний,
Я щастя для живих приношу,
й рай блаженний —
Для мертвих. Факела в руці тримаю я,
А другою несу я пальмове гілля.
Щасливі будьте й ви.

ДОН САНЧО

О радощі! Не знаю
Чому, але й король мене вже не лякає.

Якби й боявся я кого, то тільки вас.
Як Провидіння зір — над нами ви весь час,—
Які могутні ви!

ТОРКВЕМАДА

Немов Рахіль, дружина Іакова, і ви дружиною віднині
Для Санчо станете. Хай божа благодать
Зруйнує наміри підступні, що горять
У серці короля. Я вас обох врятую.

ДОНЬЯ РОСА

О, хто б ви не були — абат, єпископ, — чує
Господь, як вдячна я. Нехай благословить
Він вас, панотче. То була велична мить,
Коли привів нас бог — із вашої могили,
О старче праведний, почути зойк безсилий.

ДОН САНЧО

Як нині згадую: був квітень, я волів
Троянди рвати, ти — ловила мотилів.
І з сонцем лепет наш мішався... Вечоріло.
Враз — наче стогін десь. Дивлюсь — камінна брила.
Прислухавсь...

ДОНЬЯ РОСА

І сказав: «Людина у землі,—
Врятуємо її!» Та сили в нас малі,
А камінь...

ДОН САНЧО

Був там хрест залізний.

ДОНЬЯ РОСА

Ти руками
Вхопив його...

(Рух жаху Торквемади.)

ДОН САНЧО

Так, цей важіль підважив камінь,
І з пітьми вийшли ви живим.

ТОРКВЕМАДА

(Вбік.)

О, небо! Їх
Засуджено!

ДОН САНЧО

Один, без неї, я б не міг
Одкрити склеп. Вона — підойму натискала,
І камінь я підняв.

ТОРКВЕМАДА

(Вбік.)

Хрест вирваний! Зухвале
Блюзнірство! Ні, нема рятунку їм, нема!
Їх вічний жде вогонь, вогонь і чадна тьма!
О боже! Не для них Голгофи тінь велична!
Нещасні! Не король, а бог — вам помста вічна!

(Звертаючись до дона Санчо й доньї Роси.)

Скажіть, підойма та залізна — певні ви,
Що то був хрест?

ДОН САНЧО

Авжеж; він височів з трави
Сухої в затишку, біля старої туї.

ТОРКВЕМАДА

(Вбік.)

Хрест вирваний! Хрест! Все одно.
Я їх врятую. Але інакше.

(Подає їм рукою знак прощання.)

Ждіть мене.

ДОН САНЧО

В цей смутний час — лиш на вас
Без пристановища, без друзів — Надія, монсеньйор!

ТОРКВЕМАДА

Спокійні будьте, діти,
Я вирятую вас.

(Повільно йде і зникає, спускаючись по сходах.)

СЦЕНА 5

Дон Санчо і донья Роса.

ДОНЬЯ РОСА

Навколішки впадіте
Перед Всевишнім,— він нам чудо сотворив!
Як швидко родиться надії надпорив!
За перше віття ми вхопитися готові.
Той, що спасли ми, сам в цій опинивсь діброві
І нас рятує! Так,— надіюсь. вірю я!
Це ж так, мій любий, так?

ДОН САНЧО

Звичайно так, моя
Голубко,— не губи надій! Дали життя ми
Йому,— він нам його вертає!
Я в нестямі,
Мов п'яний я.

(Притягує її до себе.)

Прийди! Прийди! Нарешті ми
Після стількох страждань, вже вільними грудьми
Зітхнемо. Чую я, як серафімів крила
Своєю тінню нас незримою окрили,
Як простяглась до нас рука із-поміж зорь...

ДОНЬЯ РОСА

То — бога захисту правиця.

ДОН САНЧО

Райський хор — Ти чуєш? — близиться.

(Показує на парк і гущавину дерев.)

Весь світ — мов звуки ліри.

ДОНЬЯ РОСА

О, при побаченні те, що хотілось щиро
Сказати, проситься все разом на уста —
Минуле, нинішнє, все, що в душі зроста,
Усе, що стерпіти і передумать досі
У темряві ночей безсонних довелося —
Про милість божу й злість людей...
Душа моя

Вся переповнена... В однім лиш слові я
Це можу висловить—люблю! Як я ридала,
Коли й надія вся була уже пропала,
Коли у монастир потрапила я знов,
І світ життя обом був згаснути готов,
Коли з грудей обом нам серце виривали,
І намір короля збагнула я зухвалий.
О жах! Проте, міцна і горда, я весь час
Незламною була! І смерть свою не раз
Я кликала.

(На обрії починає ясніти від тихого місячного сяйва.)

ДОН САНЧО

А я — коли б могла ти чути!
Але забудьмо все. Лиш серця не замкнути,
І вічна — лиш любов. Все інше — прах і тлін.
Нас повінчають — я ченцеві вірю. Він
Лиш повертає нам те, що йому дали ми.
Любімося й живім безвинними й простими.
Глянь — сходить місяць... Глянь на води ці й ліси,
Диханням сповнені безмежної краси.
Ця дивна красота є милосердя боже,
І людське серце їй не вірити не може.
Нічого не страшись і завжди будь міцна,
Душе замирена, безвинна і ясна.
Надія — це роса. А горе — це лілея.
Розкриється вона — і сходить бог до неї
В сльозах цілющих. Це — надія. Чує бог.
Болючий серця крик, і от до нас обох
Він шле заступників — он бачу я їх тіні...
І що скажу я ще? Люблю тебе. Ми нині
Перемогли, і от — ясна небес блакить
Нам радістю серця зворушені повнить.

ДОНЬЯ РОСА

Так, нас рятує хтось. Таку надію мати —
Це все одно, що знов родитися.

ДОН САНЧО

Кохати —
Це значить жити.

ДОНЬЯ РОСА

Що тобі хотіла я
Сказать! Люблю тебе, о радосте моя!

ДОН САНЧО

Прийди ж!

(Вона підходить. Обоє падають на лаву — Роса в обіймах Санчо.)

ДОНЬЯ РОСА

(Милуючись ним.)

О, Санчо мій! О, мій королю ясний!
Як світить радістю чоло твоє прекрасне!

ДОН САНЧО

О, нерозлучні ми навіки, Росо! Й сам
Господь на заклик наш відповідає нам.
Повінчані! Чи ти цілком це зрозуміла?
Невинність і краса, твоє прекрасне тіло!
Жадане здійснення палких безсонних мрій!
З жагою трепетний стан обіймати твій!
Вдень бачити тебе і чути, як ночами,
Вся трепетна, мене осиплеш ти словами
Блаженства, і зривать їх з усмішок твоїх!
Рай мати за ярмо й обов'язок утіх!
І хтозна — може, й той небавом день настане,
Коли ці пальчики — не червоній, кохана!
Пригорнуть до грудей чудове немовля,
А згодом — чутимеш, як ніжно вимовля
Медовий ротик той: «о мамо!»

ДОНЬЯ РОСА

(З обожненням.)

А до тебе
Він лепетатиме: «Мій таточку!»

В час їхнього екстазу — позаду й нижче тераси з'являється верх чорного прапора: він поволі піднімається. Нарешті його видно цілком. Посередині — змальований череп з двома кістками навхрест, білий на чорному тлі. Все це збільшується і наближається. Дон Санчо і донья Роса повертаються. Прапор дедалі більшає. Праворуч і ліворуч — два ряди покутників — у білому й чорному.

ДОН САНЧО

О небо!

З французької переклав
Борис ТЕН